

महाराष्ट्र पक्षिमित्र संघटनेचे त्रैमासिक मुखपत्र

रजि. नं. महा./285/98/ नागपूर

पक्षिमित्र

■ वर्ष अकरावे ■ अंक ३ रा ■ संपादक : दिगंबर गाडगीळ ■ १ एप्रिल २०२१ ■ पाने -२४

संपादक

श्री. दिगंबर गाडगीळ

३९, आनंदवन कॉलनी, ऑफ कॉलेज रोड, नाशिक - ४२२००५

स्थिरभाष : (०२५३) २५७७९६८ चलभाष : ९८८९०७९७९९

सहाय्यक संपादक

श्री. किरण मोरे, अमरावती, मो. ९९२३९१००३४

Email: kiranmorey1983@gmail.com

श्री. अनिल माळी, नाशिक, मो. ९८५०८९८६४४

Email: anilrmali@yahoo.co.in

संपादकीय

जलसाठ्यांबद्दलची निष्क्रियता

दिगंबर गाडगीळ

संपादक, महाराष्ट्र पक्षिमित्र अंक

dgadgil09@gmail.com

चंद्रपूर शहरातील रामोळा तलावाच्या प्रदूषणाला अटकाव होत नसल्याने इको-प्रो संस्थेचे अध्यक्ष श्री. बंडू धोतरे यांच्यावर अन्नत्याग आंदोलनाची वेळ आली होती. त्यावरून आठवले, पन्नास-पंचावन्न वर्षापूर्वी चांद्याला (त्याचे चंद्रपूर झाले नव्हते) गेलो होतो. माझे साडू तिथे एलआयसीचे शाखाधिकारी होते. त्यांच्याबरोबर डॉ. कंचर्लावार यांच्या घरी गेलो होतो. त्यांच्या पत्नी सौ. सुमनताई या नगराध्यक्ष होत्या. त्यावेळी शहराचा मानबिंदू असलेल्या तलावाला भेट अपरिहार्य होती. तळ्यात डुलणारी कमळे मी पाहिल्याचे अजून आठवणीत आहे. अशा स्वच्छ तलावाच्या परिसरात अनधिकृत वस्ती झाल्याने त्यांच्या सांडपाण्यामुळे तलाव प्रदूषित झाल्याने व वारंवार मागणी करूनही त्याबद्दल उपयोजना होत नसल्याने ही वेळ आली होती. प्रदूषणामुळे जलसाठा असुरक्षित होण्याची ही काही पहिली घटना नाही.

एकेकाळी झुळझुळ वाहणाऱ्या आमच्या गोदावरीच्या लक्ष्मणकुंडातील पाणी लोक निःशंकपणे पिऊ शकत होते. गंगापूरचे धरण झाल्यावर गोदावरी बारा महिने वाहती राहिल, असे त्या काळात आश्वासन देण्यात आले होते. आता आमच्या गंगेचे पाणी पिण्याचे कोणी मनातही आणू शकणार नाही इतके अस्वच्छ झालेले आहे.

कोल्हापूरच्या पंचगंगेत प्रदूषणामुळे हजारो मासे मृत झाल्याचे दृश्य अधूनमधून दिसत असते. सांगलीच्या कृष्णेचे पाणी प्रदूषित झाल्याच्या बातम्याही येत असतात. थोड्याफार फरकाने राज्यभरात सर्वत्र तीच परिस्थिती असते. कारण एकच जलस्रोताजवळ होणारे प्रदूषण. याबाबत कायदे झाले आहेत; पण लक्ष कोण देतो? जलप्रवाहाच्या जवळपास अनधिकृत वस्ती होते, कारखाना होतो. त्याचे सांडपाणी वाहू लागते. अशी पहिली घटना होते त्याचवेळी कठोरपणे कारवाई केल्यास ही परिस्थिती उद्भवणार नाही; पण ज्यांच्यावर हे होऊ न देण्याची जबाबदारी आहे तीच मंडळी प्रकरण हातघाईला येईपर्यंत निष्क्रिय असतात व अशी वेळ येते. थानुरमातूर आश्वासन देऊन प्रसंगांना बगल दिली जाते. हे असेच चालायचे असे म्हणण्याची वेळ येते.

पूर्वी नगरपालिकेची माणसं शहरभर फिरायची, निरीक्षण करायची. त्यामुळे अतिक्रमण किंवा गैरव्यवहार ताबडतोब नजरेस यावयाचा. प्रकरण चिघळण्याच्या आत कारवाई व्हायची; पण आता पालिकांच्या महापालिका झाल्या, ग्रामपंचायतींच्या पालिका झाल्या. त्यातून बारकाईनं बघणारे कर्मचारी गायब झाले. वृत्तपत्रानं किंवा वाहिनीने गैरप्रकार उघडकीस आणला किंवा न्यायालयात कोणी धाव घेतली तर उपाययोजना. नाही तर गळ्यास येईपर्यंत कोणी ढिम्म हालत नाही. "Stitch in time" हे ऐकून सोडून देण्यासारखे. आपण आपली लेखणी झिजवायची एवढंच.

कार्यकारिणी

अध्यक्ष	-	डॉ. जयंत वडतकर, अमरावती मो. ९८२२८७५७७३
कार्याध्यक्ष	-	डॉ. राजू कसंबे, ठाणे मो. ९००४९२४७३९
संघटक	-	प्रा. डॉ. सुधाकर कुन्हाडे, अहमदनगर मो. ९८५०२९९३२४
कार्यवाह	-	प्रा. डॉ. गजानन वाघ, अमरावती मो. ९८२२२०४०७०
सहकार्यवाह	-	श्री. शरद आपटे, सांगली मो. ९८९०३८४४००
सहसंघटक	-	श्री. अनिल माळी, नाशिक मो. ९८५०८९८६४४
सदस्य	-	प्रा. निनाद शाह, सोलापूर मो. ९४२२४५९९९५
सदस्य	-	श्री. किशोर गठडी, औरंगाबाद मो. ९४२२२०२६२८
सदस्य	-	श्री. रोहन भाटे, कराड (सातारा) मो. ९४२२००४८००
सदस्य	-	श्री. सचिन मेन, पालघर मो. ८४४६२४८८८४
सदस्य	-	श्री. अनिल महाजन, वरणगाव-जळगाव मो. ८८०६९९८०४०

सल्लागार मंडळ

श्री. भाऊ काटदरे	(चिपळूण)	मो. ९४२३८३९७००
श्री. दिगांबर गाडगीळ	(नाशिक)	मो. ९८८९०७९७९९
डॉ. दिलीप यार्दी	(औरंगाबाद)	मो. ९४२२७०४२२९
डॉ. अनिल पिंपळपुरे	(नागपुर)	मो. ९८८९७९३४६६
श्री. बापुसाहेब भोसले	(अहमदनगर)	मो. ९८२२६३३९३३

मुखपृष्ठ - Great Indian Bustard माळढोक

छायाचित्र - श्री. अविनाश भगत, ठाणे

■ वर्ष अकरावे ■ अंक ३ रा ■ पक्षिमित्र

०२

■ ९ एप्रिल २०२१ ■

* अध्यक्षीय *

डॉ. जयंत वडतकर

अध्यक्ष, महाराष्ट्र पक्षीमित्र

jayantwadatkar.weccs@gmail.com

9822875773

महाराष्ट्र पक्षीमित्र चळवळीस यावर्षी चार दशके पूर्ण झाली. त्या निमित्त्याने २०२१ हे वर्ष महाराष्ट्र पक्षीमित्रकडून चार दशकपूर्ती वर्ष म्हणून साजरे केले जात आहे. या निमित्त्याने वर्षभर विविध उपक्रम साजरे करण्यात येत आहेत. याचाच एक भाग म्हणून पक्षीमित्राचा विशेषांक काढण्यात येणार आहे. या अंकामध्ये या चळवळीतील ज्येष्ठ सभासद तथा मार्गदर्शकांचे आठवणीपर लेख, चार दशकांचा आढावा घेणारे लेख तसेच चाळीस वर्षातील संमेलनाचे व उपक्रमांची छायाचित्र संग्रह प्रकाशित करण्याचा मानस आहे. हा अंक संपूर्ण रंगीत व भरगच्च माहितीचा असणार आहे त्यामुळे या अंकासाठी खर्चसुद्धा जास्त येणार आहे. तसेच अंक प्रत्येक सभासदास पाठवायचा असल्यास पोस्टेज खर्चसुद्धा खूप जास्त येणार आहे. त्यासाठी अंक निधी देणगी, तसेच जाहिरातीच्या स्वरूपात मदतीची आवश्यकता असणार आहे. त्या अनुषंगाने हा निधी गोळा करण्यासाठी आपल्या सर्वांची मदत अपेक्षित आहे. याशिवाय येत्या दिवसात काही कार्यशाळा, चर्चासत्रे यांचेसुद्धा आयोजन करण्यात येणार आहे. यामध्ये आपला सहभाग असणार आहेच.

महाराष्ट्रातील काही महत्त्वपूर्ण पाणथळ जागांना रामसरचा दर्जा मिळविण्यासाठी शासन स्तरावरून प्रस्ताव गेले असताना राज्याला मागील दोन वर्षांत दोनच रामसर स्थळ मिळालेली. भविष्यात राज्यातील आणखी काही ठिकाणांना हा दर्जा मिळण्याची अपेक्षा आहे. परंतु या व्यतिरिक्त अनेक लहान-मोठे तलाव, पाणथळ प्रदेश आज धोक्यात आहेत, ही चिंतनीय बाब आहे. अनेक पाणथळ जागा जमिनीच्या विस्तारासाठी बुजविल्या जात आहेत, त्यामध्ये उरणची खाडी हे एक उदाहरण सर्वासमोर आहे. शहरालगतचे तलाव या तथाकथित विकासाच्या भक्ष्यस्थानी पडताहेत. काही तलावांमध्ये शहराची गटारे सोडलेली असल्याने ती प्रदूषित होत आहेत. तर काही पाणथळ प्रदेश, परिसरातील जंगल नष्ट झाल्याने कोरडे पडत आहेत. या संकटग्रस्त पाणथळ जागांना वाचविणे पक्षी संवर्धनातील आज सर्वात मोठे आव्हान आहे. मागील वर्षी अमरावती शहरालगतचा छत्री तलाव याला बळी पडला असून त्यावर होत असलेले तथाकथित विकास काम थांबविण्यास आम्ही कमी पडलो असे म्हणण्यास हरकत नाही. या पार्श्वभूमीवर चंद्रपूर शहरातील ५०० वर्षे जुना ऐतिहासिक गोंडकालीन रामाळा तलाव वाचविण्यासाठी नुकतेच, चंद्रपूर येथील इको-प्रो संस्थेचे अध्यक्ष श्री. बंडू धोत्रे यांनी आंदोलन केले. आधी काही वर्षांपासून या तलावाच्या संवर्धनासाठी इको-प्रो संस्थेकडून आंदोलने केली गेली,

परंतु त्यातून काही सुधारणा न झाल्यामुळे २१ फेब्रुवारी २०२१ पासून श्री. बंडू धोत्रे यांनी रामाळा तलाव वाचविण्यासाठी अन्नत्याग आंदोलन सुरु केले होते. या आंदोलनास राज्यभरातून व विशेष करून स्थानिक चंद्रपूरकर नागरिक, स्थानिक संघटना व संस्थांकडून जोरदार समर्थन मिळाले. महाराष्ट्र पक्षीमित्रकडूनसुद्धा या आंदोलनास समर्थन जाहीर केल्याने आपल्या राज्यभरातील सभासदांनी या आंदोलनास आपल्यापरीने समर्थन देऊन हा विषय राज्यभर पोहोचविला. बंडूभाऊंच्या आंदोलनास यश प्राप्त झाले. प्रशासनाकडून त्यांच्या मागण्या लिखित स्वरूपात मान्य केल्याने त्यांनी दि. ५ मार्च रोजी आपले उपोषण सोडले. या आंदोलनामुळे रामाळा तलावाचे प्रदूषण थांबवून, त्यातील गाळ काढला जाऊन हा तलाव पूर्वीचे रूप प्राप्त करेल, एवढेच मर्यादित यश या आंदोलनाचे निश्चितच नाही. हे आंदोलन यापुढे इतर शहरातील व शहरालगतचे संकटग्रस्त तलाव वाचविण्यासाठी दिशादर्शक ठरणार आहे. पक्षी जीवन वाचविण्यासाठी तलाव, पाणथळ जागा वाचविणे आवश्यक आहे. पक्षी संवर्धनातील तो एक महत्वाचा टप्पा आहे.

कोरोनाच्या पार्श्वभूमीवर २०२० वर्ष संपून २०२१ वर्ष सुरु झाले, कोरोनाने जराशी माघार घेतली असे वाटत असतानाच नवीन वर्षाच्या सुरुवातीस पुन्हा एकदा बर्ड फ्लू साथीच्या बातम्यांनी सर्वांना घाबरवून सोडले. त्यातच डिसेंबर-जानेवारी पक्षी स्थलांतराचा काळ, मग काय ? स्थलांतरित पक्षी आपल्या देशात बर्ड फ्लू घेऊन येतात ही गोष्ट पटवून देण्याच्या वृत्तांची स्पर्धा सुरु झाली. प्रशासन या साथीशी लढण्याची तयारी करित असताना वृत्त प्रतिनिधी मात्र स्थलांतरित पक्षी कुठे मरून पडले आहेत का याचा शोध घेऊ लागले. मग पक्षीमित्रांना संपर्क करून कुठे पक्षी आजारी किंवा मरून पडले काय? अशी विचारणा सुरु झाली. खरं पाहता बर्ड फ्लू म्हणजे पक्ष्यांमध्ये येणारी तापाची साथ. ती गर्दीने राहणाऱ्या पक्षी प्रजातींमध्ये जास्त पसरते. ही साथ विदेशातूनच येते हे खरे नाही. आपल्याकडे मोठ्या प्रमाणात पोल्ट्रीमध्ये मेलेल्या कॉंबड्या ह्या बर्ड फ्लूने मेल्याचे तपासणीवरून सिद्ध झाले होते. मग स्थलांतर करून आलेला पक्षी पोल्ट्री फार्म मधील

कोंबडीच्या संपर्कात कधी येतो का? याचा विचार न करता सरसकट स्थलांतरित पक्ष्यांना खलनायक म्हणून पाहणे योग्य आहे का? याचा विचार होणे गरजेचे आहे. हा आजार स्थलांतरित पक्ष्यांमध्येसुद्धा सापडू शकतो. त्यामुळे, तलावांवर जर स्थलांतरित पक्षी आजारी किंवा मरून पडलेले निदर्शनात येत असतील तर पक्षिमित्रांकडून याची माहिती स्थानिक प्रशासनास देणे आपले कर्तव्य आहे, हे लक्षात ठेवावे लागेल. तरच अशा महामारीवर मात करता येणे शक्य आहे.

महाराष्ट्र पक्षिमित्रांचा महत्वाचा वार्षिक सोहळा म्हणजे संमेलन. यावर्षीचे ३४ वे राज्यस्तरीय संमेलन सोलापूर येथे जानेवारी २०२१ मध्ये होऊ घातले होते, परंतु कोरोना परिस्थितीमुळे ते स्थगित

करून १०-११ एप्रिल २०२१ मध्ये घेण्याचे ठरले आहे. सोलापूर येथील डॉ. मेतन फौंडेशन या संमेलनाचे आयोजक असून त्यांनी या कोरोना पार्श्वभूमीवर सुद्धा अगदी उत्साहात संमेलनाची तयारी केली होती. परंतु फेब्रुवारी- मार्च मध्ये कोरोना पुन्हा डोके वर काढत असतांना या संमेलनावर प्रश्नचिन्ह निर्माण झाले होते. तरीही शेवटच्या टप्प्यात पक्षिमित्रांनी मोठ्या संख्येत आपली नोंदणी केली. मात्र मार्चच्या शेवटच्या टप्प्यातील परिस्थिती आणि त्यानंतर अनेक जिल्ह्यात लागलेले लॉकडाऊन बघता सोलापूरचे संमेलन स्थगित करण्याचा निर्णय घेण्यात आला. परिस्थिती बघून पुढील तारीख ठरविण्यात येईल. सर्वांनी काळजी घ्यावी ही विनंती.

प्रपत्र : IV

१) प्रकाशन स्थळ	:	महाराष्ट्र पक्षिमित्र, ६३, अरण्यापण, समता कॉलनी, कठोरा रोड, अमरावती. महाराष्ट्र. पीन कोड नं. : पीन : ४४४६०४.
२) प्रकाशन कालावधी	:	त्रैमासिक
३) मुद्रक	:	श्री. जगदिश डी. सुकलकर (ज्ञानपथ प्रिंटर्स आणि ग्राफिक्स)
पत्ता : वि.एम.वी.रोड, अमरावती.
४) प्रकाशक	:	डॉ. जयंत वडतकर (अध्यक्ष),
महाराष्ट्र पक्षिमित्र
राष्ट्रीयत्व	:	भारतीय
पत्ता	:	४२, ग्रीन पार्क कॉलनी, आशियानाजवळ,
शेगाव रोड, अमरावती. पीन : ४४४६०४.
५) संपादक	:	श्री. दिगंबर गाडगीळ
राष्ट्रीयत्व	:	भारतीय
पत्ता	:	३९, आनंदवन कॉलनी, ऑफ कॉलेज रोड, नाशिक.
महाराष्ट्र. पीन कोड नं. : ४२२००५.

मी, जयंत सुधाकरराव वडतकर जाहीर करतो की, वर दिलेली माहिती माझ्या माहितीनुसार बरोबर व खरी आहे.
दिनांक : १ एप्रिल २०२१

सही/-
जयंत सुधाकरराव वडतकर

**The State of wildlife and Protected area
in Maharashtra (1996-2015)**

हे 'कल्पवृक्ष'ने प्रकाशित केलेले पुस्तक प्राप्त होऊ शकेल.

संपर्क : psekhsaria@gmail.com

पक्षिनिरीक्षणातील विरामचिन्हे

माणिक पुरी

परभणी

(९८८९९६७३४६)

रात्रीतून उमलणाऱ्या पारिजातकाच्या कळ्या सुगंधित फुलं होऊन अंगणात निपचित पडलेल्या. त्यांचा सुगंध कितीतरी वेळ घराभोवती पिंगा घालायचा. माझ्या दोन चिमण्या मुली 'अमृता' आणि 'नम्रता' ती फुलं परडीत ठेवताना पारिजातकाच्या गळफांदीला असलेल्या बुलबुल पक्ष्याच्या घट्ट्याकडे कुतूहलाने पाहत. पाखरांची घरटं विणण्याची लगबग वाढलेली. तशा दोघीजणी घाईघाईने फुलं उचलून घेत. फुलं दररोज परडीत जमा व्हायची; पण घरटं आकाराला येत नव्हतं. एक दिवस फुलासारखंच घरटंही रात्रीतून खाली पडलं. कळ्या असूनही झाड पोरकं वाटू लागलं. त्या 'बुलबुल' पाखराची जोडी हेलपाटे घालून निघून गेली.

काही दिवसांनी बुलबुलची एक जोडी अंजिराच्या झाडावर उतरली. ती पाखरं पिकलेल्या अंजिराची गोडी चाखायला नियमित येत. पारिजातकाची फुलं गोळा करत-करत दोघी बहिणी अंजिराच्या झाडाकडे पहायच्या. पाखरांनी अंजिराला टोचणी मारली की खाली पडायचे. अमृता पळत जायची. अंजिराला परडीत ठेवायची. पाखरांनी चोच लावली की, फळ गोड होतं. आपणही पाखरू होऊन अंजिराची फळे चाखावीत असं तिला वाटायचं. ती सारखी प्रश्न विचारायची, 'या पक्ष्याचं नाव काय?' 'बुलबुल!' 'त्याला कोणती फळे आवडतात?' 'अंजीर, उंबर, पिंपळाची फळं आवडतात, जी आपल्या अंगणात आहेत.' 'त्यांचं घरटं कुणी मोडलं?' 'कालच्या वाऱ्यामुळे पडलं असेल. आपण त्यांना घरटं बांधून देऊया.'

परडीतले अंजीर दोघींना खायला देत असे. पाखरांनाही अंजीर आवडतात हे कळल्यावर स्वतःहून अंजिराला हात लावत नसत. झाडावरची फळं पाखरांची. खाली पडलेली त्यांनी घ्यायची असा बेत ठरला. पिकलेल्या अंजिराची संख्या कमी झाली तशी या झाडावर पाखरांची ये-जासुद्धा कमी झाली.

गोड सकाळी घरासमोरील पिंपळाच्या झाडावर 'तांबट' पक्ष्याचा थवा जंगलातील हरणाच्या कळपासारखाच दिसून नजरेआड व्हायचा. वीस ते पंचवीस तांबट पुक्-पुक्, पुक्-पुक् आवाजानं स्वतःचं अस्तित्व दाखविण्याचा प्रयत्न करत. पिंपळाची पिकलेली तांबूस फळं आवडीने खात. पावसाळी दिवसात त्यांच्या डोक्यावरची तांबडी पिसं अधिक खुलून दिसत. उगवत्या सकाळी पिंपळाची उगवती तांबूस कोवळी पानं पाहिली की, तांबट पाखराच्या डोक्यावरचा लालमुकुट आठवतो. त्यानंतर 'बुलबुल' पक्षी येत असत. कितीतरी वेळ पिंपळाच्या पानाआड दडून फळं खायची. बुलबुल जाण्यापूर्वी 'साळुंकी'

यायची. एक दिवस 'कोकिळा' फळं चाखताना आढळली. या पाखरांच्या नोंदी घेताना पिंपळ सुवर्णमय वाटायचा.

अमृता आणि नम्रता लिलीची पांढरीशुभ्र सुगंधित फुलं परडीत ठेवताना सूर्यपक्ष्यासारख्या फुलांभोवती रेंगाळत. तेव्हा माझं बालपण माझ्या मनाच्या गाभान्यातून डोकावत असे. 'आर्वी' गावालगतच्या मुंजाच्या देवळाजवळून बारमाही वाहणाऱ्या ओढ्याच्या पाण्यासारखंच माझंही बालपण गावाभोवती फेर धरून नाचायचं.

वाहत्या पाण्यातून बारीक वाळू जमा करून चिमणीसाठी खोपे करायचो. बालमित्र शिवाजी कुटे सोबत असायचा. पण त्या खोप्यात चिमण्या येत नसत. याउलट पाण्याच्या धारेत बसून चिमण्या आंघोळ करायच्या. काही चिमण्या काठावरील कडुलिंबाच्या फांदीवर वाट पाहत बसलेल्या. त्यांना पाहण्यात कितीतरी वेळ जायचा. काही चिमणा-चिमणी सोबत आंघोळ करायचे. जणू लग्नतले नवरदेव-नवरीच!

गावालगत पिंपळाच्या झाडावर वटवाघळांची दाट वस्ती असायची. आपोआप झाडांकडे पाय वळायचे. त्यांच्या हालचाली टिपायच्या. एका फांदीकडून दुसऱ्या फांदीकडे जाताना त्यांची लगबग पाहून लोंबकळणाऱ्या माकडांच्या पिंज्यांची आठवण यायची. पंखांनी स्वतःला झाकून घेत. हवा मिळावी म्हणून पंखांची उघडझाप करत. पिंपळाच्या फांदीला बांधलेले झोके रिकामे दिसू लागत. एखादी लहान मुलगी झोक्यावर बसून वटवाघळांकडे बोट दाखवायची. तेव्हा चित्रकलेची आवड असती तर सुंदर रेखाटने काढली असती. बालपणीच्या या आठवणी भुंग्यासारख्याच मनाला पोखरीत जातात. आज वटवाघूळांसह पिंपळही हरवून गेलाय. आपण त्यांच्या वस्तीवर अतिक्रमण केलंय. दीर्घायुषी जगणारी झाडं घरादाराला अपुरी पडू लागली. अशा उंच झाडावर गिधाडांची घरटी असायची. ती नष्ट झाली. 'प्रेमसागर मिस्त्री' यांनी 'चिरगाव' येथील उंच झाडावर गिधाडांच्या संवर्धनासाठी राबविलेला उपक्रम खूप महत्त्वाचा वाटतो.

लहानपणी आजीसोबत रानात जायचो. गारदेवाच्या शेजारी असलेल्या ओढ्याच्या काठाने सरपण गोळा करायचो. त्यावेळी

ओढ्यातील पाणपाखरे पाहून किती आनंद व्हायचा! विहिरीच्या काठावर हात पसरून उभ्या असलेल्या आंब्याच्या झाडावर कावळ्यांची काही घरटी असायची. आजी कावळ्याच्या गोष्टी सांगायची. त्यांच्या आवाजाचा अर्थ लावायची. मला नवल वाटायचं. कावळ्याच्या गोष्टी ऐकतच आजीनं अंतरलेल्या गोधडीत झोपी जायचो.

गावात मातीची भरपूर घरे होती. त्या भिंतीत चिमण्यांची घरटी असायची. भिंती आणि पत्र्याच्या फटीतही चिमण्या दिमाखात घरटी उभारत. शाळा सुटल्यावर त्यांना पाहण्यासाठी युक्त्या करायचो. मातीच्या भिंतीला बाज उभी करायचो. सुंभावरून वर चढणं सोपं व्हायचं. चिमणी बाहेर पडायची. कधी अंडी तर कधी कोवळी पिलं दिसायची. त्या भिंतीवर जागोजागी मांजरीच्या नखांचे ओरखडे दिसत. रस्त्यावर कुत्र्यांची ये-जा असे. जीव मुठीत घेऊन चिमण्या पिलांना भरवत आणि वाढवत. कधी-कधी चिमण्या रस्त्यावर उतरत. बसलेल्या जागी पायानं माती बाहेर ढकलत. बशीसारखा खोलगट भाग व्हायचा. असं वाटायचं की, त्या अंगावर माती घेताहेत. कुत्र्याची चाहूल लागताच भिंतीवर बसायच्या. जवळ जाऊन अनेक वेळा त्या जागा चाचपून पाहिल्या. आज त्या आठवणी मनाचा तळ ढवळून सोडतात. प्रसिद्ध लेखक राजन गवस सरांचा 'चिमण्या' नावाचा लेख चिमणी पक्ष्याचे जीवन अधोरेखित करणारा आहे. व्यंकटेश माडगूळकर यांची 'चिमण्या' नावाची कथा वाचताना बालपण आठवते.

माध्यमिक शाळेतील माझे शिक्षक श्री. पतंगे सर यांनी वेळोवेळी वाचनाविषयीची पुस्तके मिळवून दिली. वाचलेलं प्रत्येक पुस्तक अंगात भिनावं असं त्यांना वाटे. पुस्तकं ही विहिरीतल्या झऱ्याप्रमाणे सतत जीवनरस पुरवीत असतात. वाचनातून आयुष्याची सोनेरी पहाट होते. दगडधोंड्यांचा रस्ता ओलांडून यशस्वितेची शिखरे पादाक्रांत करणारी अनेक थोर माणसं आपल्या डोळ्यासमोर आदर्श बनून उभी आहेत. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर, डॉ. ए.पी.जे. अब्दुल कलाम, सुधा मूर्ती, सतीश काळसेकर अशी कितीतरी नावे सांगता येतील. त्यांनी आयुष्यातला प्रत्येक क्षण वाचनासाठी खर्च केला. स्वतः वाचन करून इतरांना प्रेरित केले. असं प्रत्येक विद्यार्थ्यांने असावं असं त्यांना वाटे. श्री शिवाजी महाविद्यालयातील प्रा. (कै.) पद्माकर टाक सर यांनी माझ्या वाचनाला बळ पुरविले. महाविद्यालयातील ग्रंथालयाचे प्रवेशद्वार माझ्यासाठी नेहमीच खुले असे. त्यांचा आवडता विद्यार्थी म्हणून सर्वपरिचित. या महाविद्यालयातच वाचनाला गती मिळाली. अजूनही वाचतच आहे. सौ. निर्मलाताई थोपटे अध्यापक विद्यालयाचे प्राचार्य श्री. साईनाथ पाचारणे सर यांनी माझ्या वाचनाला खतपाणी घातले. भोरच्या परिसरातील पक्ष्यांची विविधता पाहून हरखून जात असे.

'भाटघर' धरणातील पाणपाखरे हातावर काढलेल्या मेहंदीसारखीच खुलून दिसत. त्यांना पाहण्यात वेगळाच आनंद मिळे. या परिसरात पक्षी निरीक्षणाच्या नोंदी घ्यायला शिकू लागलो.

मानवी जीवनात मुंग्यांचा हस्तक्षेप आणि मुंग्यांचं आयुष्य संपवू पाहणारा मानव यांच्या द्वंद्वावर उभी असलेली 'एडवर्ड विल्सन' लिखित 'अँटहील' ही कादंबरी वाचकाला कीटकशास्त्राच्या जगात खोलवर घेऊन जाते.

बी. रघुनाथ महाविद्यालयातील प्रा. भगवान काळे सर यांनी पक्ष्याविषयीच्या सविस्तर नोंदी घेऊन शब्दबद्ध कराव्यात असं सुचविलं. 'देरसू उझाला' सारखं महत्वाचं पुस्तक वाचण्यास दिलं. त्यानंतर पक्षिनिरीक्षण झपाट्याने सुरूच राहिले. कुठेही न वाचलेल्या नोंदी घेणे आणि त्याविषयी लिहून ठेवणे हा नित्यक्रम सुरू झाला.

वसंतराव नाईक मराठवाडा कृषी विद्यापीठ परिसरात नियमितपणे पक्षिनिरीक्षणास जात असे. 'भारतीय राखी धनेश' पक्ष्याच्या घरट्याचा अभ्यास करण्यासाठी शोधमोहीम हाती घेतली.

दिनांक १० मार्च २०२० : भारतीय राखी धनेश वेंधळेपणाने उडत-उडत पिकलेल्या रसाळ फळांनी लगडलेल्या वडाच्या झाडावर उतरले. मी त्यांच्या पाठमोऱ्या आकृतीकडे पहात त्यांच्याविषयी विचार करू लागलो. फारसा कुणालाही न आवडणारा रंग त्यांनी अंगावर घेतलेला. त्यांच्या पंखांची उघडझाप विलक्षण दिसायची. फळं चाखून चिंचेच्या बनावट निघून गेले.

दिनांक १८ मार्च २०२० : सकाळचे आठ वाजलेले. शिरीषच्या झाडावरून 'तांबट' पक्ष्याचा पुक्-पुक्, पुक्-पुक् असा आवाज आला. मी झाडांभोवती रेंगाळलो. त्यांच्या विणीचा हंगाम. कपाळावर लाल टिळा गोंदवून घेतलेला. आसपासचा परिसर झाडांनी व्यापून गेलेला. काही अंतरावर पिंपळाचे झाड टाचा उचलून उभं होतं. आकाशाकडे नजर. फळांचा भार घेऊन पाखरांना भरवतं. आपोआप माझेही पाय झाडाकडे वळले. शेजारी फिरंगी चिंचेची दोन झाडं हात पसरून उभी दिसली. हिरवट रंगाचे आकडे लटकलेले. काही लाल बोटूक आकड्यातून डोकावलेले. या चिंचा खाण्यासाठी धनेशची जोडी अवतरली. यापूर्वी चिंचा खाताना त्यांना पाहिलं नव्हतं. एका फांदीवरून वरच्या दुसऱ्या फांदीकडे सरकत त्यांनी पिंपळाच्या झाडावर उड्या घेतल्या. झाडांच्या गर्दीतून वाट काढत घरट्याकडे गेले. परंतु मला त्यांच्या घराचा रस्ता सापडला नाही.

दिनांक १९ मार्च २०२० : रात्रीच्या वेळी झाडं पाखरांना मायेची ऊब देतात. फांद्या अंगण होऊन पिलांना खेळवतात. सुंदर पाखरांच्या सहवासाने फुलं सुगंधित होत असतील? फळाला चोच

लावली की, फळं गोड होतात. याचा अर्थ फळं पाडाला आली आहेत. गोड फळं चाखणाऱ्या धनेशचं घरटं पाहायचं. त्यासाठी रानातल्या पायवाटाशी हितगुज करायचो. विद्यापीठातील झाडं ओळखीची झाली.

धनेशचं झाड शोधण्यासाठी डॉ. बंगाळे सर यांची सोबत असे. त्या पक्ष्याचा पाठलाग करायचा असं मनात ठरवायचो. रस्त्याच्या कडेला गुलमोहर दिसला. त्याच्या ढोलीत पिंगळ्याची दोन पिळ्ळं माना वर उचलत. पाळण्यातली जुळी भावंडं वाटत. पुढे निलगिरीची झाडं सैनिकासारखी रांगेत संचलन करत आहेत असं वाटे.

दिनांक २० मार्च २०२० : निलगिरीच्या एका झाडावर वीस ते पंचवीस फूट उंचीवर ढोली दिसली. अधून-मधून त्या झाडावर धनेशची जोडी बसायची. काही दिवसांनी त्या झाडावर पक्ष्यांनी येणं बंद केलं. धनेशचं झाड भेटल्याचा आनंद काही दिवसात ओसरला. धनेशच्या अशा वागण्याला डॉ. राजू कसंबे यांनी 'फॉल्स फिडिंग' म्हटलं आहे. त्यांनी 'मायाळू धनेशाचे गुपित' या पुस्तकातून धनेशच्या नोंदी अचूकपणे टिपल्या आहेत.

दिनांक २१ मार्च २०२० : मी या निलगिरीच्या झाडाला 'फॉल्स फिडिंग' असं नाव दिलं. त्यापुढच्या २४ व्या झाडावर चाष पक्ष्यांची जोडी घट्ट्याच्या कामात गुंतलेली. चार साळुंक्या त्यांना डिवचण्याचा प्रयत्न करत. या पक्ष्यांचं घरटं १० ते १२ फूट उंचीवर होतं. काही अंतरावर दोन जांभळीची झाडं हात-पाय पसरून बसलेली. बुटकी झाडं. एका झाडावर धनेश आढळला. जांभळीवरची ढोली सोडून दिलेली. त्यात साळुंकीचा वावर.

धनेशचा विचार करताना मनाला पालवी फुटायची. वडा-पिंपळावरून धनेशच्या घट्ट्याची दिशा ठरवायची. त्यांचा आवाज ओळखीचा झालेला. पंखांची उघडझाप डोळे भरून पहायची.

दिनांक २२ मार्च २०२० : विद्यापीठातील रस्त्यावर पुन्हा एकदा धनेश भेटला. सायंकाळची वेळ. तो निलगिरीच्या झाडावर उतरला. अंधार वाढत चाललेला. फांदीवरील दाट पानाआड लपून बसला. त्याच्या चोचीवरचे शिंग शोभून दिसायचे. सगळ्या परिसरावर अंधाराने पांघरून घातले. रात्रीच्या आश्रयाची जागा पाहता आली. पण तिथे तो एकटाच होता.

प्रसिद्ध लेखक डॉ. आसाराम लोमटे सर यांनी पक्ष्यांसोबतच झाडांची निरीक्षणे करण्यास सांगितली. 'रानवाटेतील झाडं' या लेखात परभणी जिल्ह्यातील काही दुर्मीळ होत असलेल्या झाडांविषयीचे लेखन केले आहे. खरं तर पक्षिशाला हे अनेक शाखांचं शाख मानलं जातं. पक्षी निरीक्षण करताना झाडं, गवत, माती, नद्या, डोंगर, झुडपे, प्राणी याविषयीची निरीक्षणेसुद्धा नव्याने मांडता येतात. झाडांचं आयुष्य अधोरेखित करणारा माहितीपट Tree: The breath of life खूप

काही सांगून जातो.

गुरुवर्य इंद्रजीत भालेराव सरांनी वाचनाला दिशा मिळवून दिली. वारूळपुराण, नवेगावबांधचे दिवस आणि व्यंकटेश माडगूळकर यांची अनेक पुस्तके वाचण्यास दिली. त्यातून निसर्गाची ओढ अधिकच घट्ट झाली.

त्यानंतर 'महाराष्ट्र वन्यजीव संवर्धन व संशोधन संस्था परभणी' अंतर्गत पक्ष्यांचा अधिवास जोपासण्यासाठी काम करू लागलो. विजय ढाकणे, अनिल उरटवाड, गणेश कुरा, ज्ञानेश्वर गिराम, पुष्पराज मांडवगडे यांच्यासोबत काम सुरू केले. संकटग्रस्त पक्ष्यांविषयी जागरूकता वाढविणे. पक्षी आणि मानवी जीवन सहसंबंध याविषयी चर्चा घडून येत असे. परभणी जिल्ह्यातील पक्ष्यांची यादी करणे. पाणथळ जागा सुरक्षित करणे. विद्यार्थ्यांना पक्ष्यांविषयीची आवड निर्माण करणे. जखमी पक्ष्यांवर उपचार करणे. वनखात्याच्या सहाय्याने पक्षिसमाह साजरा करणे. पक्ष्यांविषयीच्या अंधश्रद्धा दूर करणे. कायद्याने काही पक्ष्यांना संरक्षित केले आहे याविषयी जनजागृती करणे. अशी कामे करण्यात स्वतःला गुंतवून घेतलं.

डॉ. सालिम अली, मारुती चितमपल्ली, किरण पुरंदरे, व्यंकटेश माडगूळकर, डॉ. राजू कसंबे, डॉ. अनिल पिंपळापुरे, किरण मोरे, सतीश पांडे, सचिन मेन यांच्या पुस्तकांमुळे पक्षिशाला समजून घेता आलं. येलदरी परिसरातील रातव्याचं जंगल आणि वाशिम जिल्ह्यातील एकबुर्जी धरण परिसरातील रातव्याच्या निरीक्षणातील बारकावे समजून घेता आले. अजगराच्या टापूतील रानडुकरांचा धांडोळा समजून घेताना 'त्याने जंगल जिंकले' या कादंबरीचा अनुभव आला. कधी-कधी जंगलही खायला उठतं हे अनुभवातून शिकायला मिळालं.

पाणपक्ष्यांचा अभ्यास करण्यासाठी भिगवण, येलदरी परिसरात भटकंती केली. समुद्री पक्ष्यांवर संशोधन करण्यासाठी अलिबाग, रेवदंडा, वसोली, काशीद येथील समुद्रकिनार्यावर भटकंती करून नोंदी घेतल्या. इंद्रायणी माळावर चंडोल पक्ष्यांचा अभ्यास करता आला. पाणमोराच्या हालचाली टिपण्यासाठी पूर्णा नदीच्या पात्रात ठाण मांडून निरीक्षणे केली. बगळ्यांचे निरीक्षण करण्यासाठी जांभूळबेटावर जावं लागतं. बगळे जणू कल्पनेतील आकाशातून उडणाऱ्या पांढऱ्या पऱ्याच! कवी 'कुसुमाग्रज' यांच्या 'प्रवासी पक्षी' या संग्रहातील एक कविता बगळ्यांची आठवण करून देते.

अंधारलेल्या आकाशातून चालले होते काही पक्षी!

श्रावण-ओल्या हवेवरती सरकत होती सफेद नक्षी.

निःशब्दावर वल्हवणाऱ्या सफेद नौका सफेद शिडे

मीच नव्हे पृथ्वी सारी पाहात होती त्यांच्याकडे.

पक्ष्यांच्या शिकारीत झालेली वाढ

भारतात प्राचीन काळापासून राजघराण्यातील व्यक्तींना शिकारीचा छंद असल्याचे दिसते. अन्न मिळविण्याबरोबरच स्वसंरक्षण, पिकांचे व पाळीव जनावरांचे रक्षण करणे, अशा उद्देशांनीही वन्य प्राण्यांच्या शिकारी करणे माणसाला क्रमप्राप्त ठरले. कालांतराने शेतीचा शोध लागून उपजीविकेची अन्य साधने उपलब्ध झाल्यानंतर शिकारीमागील अन्नसंपादनाचे उद्दिष्ट हळूहळू मागे पडून, त्यातून क्रीडानंद घेण्याची शिकारी प्रवृत्ती वाढू लागली. भारतीय वन्य जीव सुरक्षा कायदा, १९७२ नुसार कोणत्याही प्राण्यांच्या व पक्ष्यांच्या शिकारीवर बंदी घातली आहे आणि जर तो प्राणी किंवा पक्षी शेड्युल १ मध्ये असेल तर त्याच्या शिकारी बद्दल त्या व्यक्तीला शिक्षा देखील होऊ शकते. नाशिक मध्ये सुरवातीपासून पक्ष्यांची शिकार सहजतेने होत होती पण 'छुडछुड'च्या आणि वन विभागाच्या अनेक वर्षांपासून च्या निसर्गाबद्दल, प्राणी पक्ष्यांचे महत्त्व पटवून देण्याच्या मेहनतीचे यश म्हणजे जिल्ह्यातील पक्ष्यांची शिकार खूप प्रमाणात कमी झाली आहे. परंतु अद्यापही काही ठिकाणी काही आदिवासी भागात पक्ष्यांच्या शिकारीचे सत्र सुरूच आहे.

पक्षी जैवविविधतेतील सर्वात वरच्या क्रमांकाचा महत्त्वाचा घटक आहे. अन्नसाखळीत सर्वात वरचे स्थान हे अत्यंत महत्त्वाचे आहे. जगभरात पक्ष्यांच्या साधारण १०००० प्रकारच्या प्रजाती, तर भारतात १३०० प्रजाती आहेत. पक्ष्यांच्या विविध प्रजाती आणि त्यांची योग्य संख्या यावर निसर्गाचा समतोल अवलंबून असतो. जैवविविधतेच्या सगळ्या मोठ्या परिसंस्था अबाधित ठेवण्यात पक्ष्यांचा महत्त्वाचा वाटा आहे. जमिनीवर आढळणारे पक्षी, झाडांवर राहणारे पक्षी, तसेच पाण्यावर राहणारे पक्षी हे संपूर्ण पृथ्वीवरील अन्नसाखळी आणि जैवविविधता संपन्न ठेवण्यासाठी उपयुक्त आहेत. सुतार, धनेश, तांबट पक्षी हे विविध वृक्षांची फळे खाऊन त्यांच्या विष्ठेद्वारे सुलभ बीजावरण करतात आणि वनस्पती उगवण्यास, वने वाढण्यास हातभार लावतात. एका फुलावरून दुसऱ्या फुलावर मधुरस प्राशन करीत उडणारे छोटे पक्षी जसे सूर्यपक्षी, शिंजिर, चप्पेवाला हे परागीभवनाचे काम करतात. याचबरोबर विविध फुलांमधले, पानांवरचे कीटक खाऊन वनस्पतींचे आयुष्य वाढवतात. सुतारपक्ष्यांच्या प्रजाती झाडांना लागलेली वाळवी, सालाखालची कीड खातात आणि वृक्षांचे आयुष्य वाढवतात. अनेक पक्षी शेतपिकावरचे कीटक, कीड खातात. विविध प्रकारचे पाणपक्षी जसे धीवर, खंड्या, करकोचे, शराटी, तसेच पाणथळीत चरणारे इतर पक्षी, मासे, खेकडे, झिंगे शिदोड इतर पाणकीटक खाऊन पाण्यातील

पुजा कोठुळे

poojakothule85@gmail.com

जैविक साखळी नियोजित ठेवतात. गिधाड, कावळे, घारी यांना सफाई कामगार म्हटले जाते. हे पक्षी मरून पडलेल्या प्राण्याचे मांस, त्वचा, आतडे असे सर्व अवयव खाऊन परिसर स्वच्छ ठेवतात. घुबड आणि गरुडाच्या काही प्रजाती हे उंदीर मारून खातात. भिंगरी, पाकोळी, पाणभिंगरी हे पक्षी हवेतल्या हवेत छोटे कीटक, चिल्ले, डास यांना फस्त करतात. नाली-डबकी येथे दिसून येणारे वंचक, पाणलावे यासारखे पक्षी घातक कीटकांची संख्या पाण्यात वाढू देत नाहीत. विविध प्रकारची बदके जलाशयातील विविध वनस्पती, शेवाळ भक्षण करून पाणी स्वच्छ ठेवतात. चिमण्या, भोरड्या मैना, मोर, तसेच इतर पक्षी पिकांवर पडणारी कीड, टोळ, नाकतोडे खाऊन पिकांचे रक्षण करतात. नाशिकमध्ये जंगल, गवतीमाळ प्रदेश आणि पाणथळ जमीन सुद्धा असल्या कारणाने येथे ३०० प्रकारच्या विविध पक्ष्यांच्या प्रजातींची नोंद झाली आहे.

सध्या शहरात पक्ष्यांचे प्रमाण कमी झाल्याने कीटकजन्य आजारांचे प्रमाण वाढत आहे. डास आणि उंदीर यांच्यावर खात्रीशीर असा कुठलाही उपचार मनुष्याला अजून सापडलेला नाही. कुठल्याही विषारी औषधाचा योग्य परिणाम अद्याप डास आणि उंदीर यांच्यापासून मानवाला मुक्ती देऊ शकलेला नाही. डास आणि उंदीर यांच्यावर नैसर्गिकदृष्ट्या अंकुश फक्त पक्षीच ठेवू शकतात. सध्या महाराष्ट्रात कपाशीवर होणारा बोंडअळीचा प्रादुर्भाव आहे तो फक्त कीटक आणि अळ्या खाणाऱ्या पक्ष्यांचे प्रमाण खूप घटल्याचा परिणाम आहे. जंगले ही पक्ष्यांद्वारे पसरलेली आहेत. जंगलातील वनस्पतींची-वृक्षांची-झुडपांची विविधता ही विविध पक्ष्यांच्या बीजारोपणामुळे शक्य झालेली आहे. वाढते औद्योगिकीकरण, वाढत्या वसाहती, महामार्ग, मानवी अतिक्रमण या हव्यासापोटी वृक्षतोडी आणि अधिवास नष्ट होत चालला आहे. लॉकडाऊन असल्या कारणानेसुद्धा पक्ष्यांची शिकार सहजतेने वाढत चालली आहे असेसुद्धा एक कारण असावे.

जे लोक प्रामुख्याने पक्ष्यांच्या फोटोग्राफीसाठी झटापट करत असतात त्यांच्यासाठी एक खास आवेदन आहे की, त्यांनी फक्त एखाद्या विशिष्ट पक्ष्याचा सुंदर फोटो यावा आणि त्याच्या फोटोग्राफी साठी

सोशल मीडियावर खूप लाईक्स मिळावे यासाठी प्रयत्न न करता फोटो काढून झाल्यावरसुद्धा तो पक्षी सुरक्षित आहे की नाही त्याला काही झाले तर नाही ना या बद्दलसुद्धा खात्री करून घ्यावी. गेल्या २० वर्षांत एनसीएसएनने वन विभागा सोबत शहरात तसेच गावांमध्ये शाळेत जाऊन निसर्गाबद्दल, जंगलाबद्दल महत्व पटवून देण्यासाठी खूप मोलाचे योगदान केले आहे आणि अजूनही ते काम सुरळीत चालू आहे. एनसीएसएनला पक्ष्यांच्या शिकारीचे काही आढळून आलेले पुरावे-

१) हल्लीच एनसीएसएनने पक्षी सप्ताह च्या निमित्ताने वैतरणा जंगलात पक्षी निरीक्षणसाठी भेट दिली आणि तेथील गावातील काही लोकांकडून असे सांगण्यात आले की, लोक रात्रीच्या वेळी एलईडी बॅटरीचा वापर करून पक्ष्यांची शिकार करतात.

२) सप्टेंबरमध्ये पेठ रोड या मुख्य रस्त्यावरच काही मुले आम्हाला गलोल च्या सहाय्याने पक्षी मारताना दिसले.

३) ६ डिसेंबरला एनसीएसएनने वाघाड धरणावर पक्षी निरीक्षणासाठी भेट दिली तेव्हा तिथे दोन मुले गलोल घेऊन वावरताना दिसली. त्यांनी ती गलोल आम्हाला देण्यास नकार दिला. कारण त्यांनी ती विकत घेतली होती असे ते म्हणाले.

४) आम्हाला इतर लोकांकडूनसुद्धा त्यांनी केलेल्या निरीक्षणानुसार असे समजले की, त्र्यंबक ते जव्हार च्या जंगल पट्ट्यात लोक पक्ष्यांची गलोल वापरून त्यांना खाण्यासाठी आणि त्यांच्या पिसांसाठी शिकार करताना दिसतात.

तर एनसीएसएनचे लोकांना असे आवाहन आहे की त्यांना कोणत्याही प्रकारची पक्ष्यांची शिकार किंवा हत्या निदर्शनास आले तर त्वरित वन विभागाला १९२६ या क्रमांकावर फोन करून याबद्दल माहिती द्यावी आणि कोणत्याही दुकानात गलोल विकली जात असेल तर त्या बद्दल सुद्धा वन विभागाला माहिती द्यावी ही विनंती.

छायाचित्र : किरण मोरे, अम.

हेलिसियोनडेज (खंड्या धीवर)

किंगफिशर, खंड्या हा पक्षी आपल्याला नेहमी पाणवठ्याजवळ आढळतो. विजय माल्या यांच्या प्रसिद्ध 'किंगफिशर' या दारूच्या ब्रँडमुळे या पक्ष्याचे फोटो पूर्वी सर्व वर्तमानपत्रात दिसत होते. त्यामुळे तर हा पक्षी सर्वांच्या परिचयाचा. खंड्याच्या जातीचे पक्षी समुद्रावर घट्टी करतात, असा पूर्वीच्या ग्रीक लोकांचा समज होता. यामुळेच खंड्या जातीतील काही पक्ष्यांना 'हलसियोन' या वर्गात टाकण्यात आले. या वर्गाची निर्मिती कशी झाली याची ही कथा.

खंड्या म्हणजे इंग्रजीत ज्याला आपण व्हाईट थ्रोटेड किंगफिशर म्हणतो तो पक्षी. त्याचे पूर्वीचे नाव 'स्मर्णा किंगफिशर' (Smyrna Kingfisher) असे होते. या पक्ष्याची नावे कशी बदलत गेली आणि त्यामागची कहाणी काय होती हे अत्यंत मनोरंजक आहे.

'एलीएझर अल्बीन (Eleazar Albin)' या निसर्ग शास्त्रज्ञाने १७३८ साली आपला ग्रंथ नॅचरल हिस्ट्री ऑफ बर्ड्स (A Natural History of Birds) प्रसिद्ध केला. त्यात स्मर्णा किंगफिशर या नावाने या पक्ष्याचे वर्णन केले होते.

यानंतर कार्ल लिनियस (Carl Linnaeus) या स्विडीश निसर्ग शास्त्रज्ञाने सर्व सजीवांची वर्गवारी आणि त्यांची शास्त्रीय नावे त्याच्या सिस्टिमा नेचुरी (Systema Naturae) या ग्रंथात १७५८ साली प्रसिद्ध केली. या ग्रंथाच्या दहाव्या खंडात त्याने एलीएझर अल्बीनच्या पूर्वी

राजकमल जोब

भंडारा

rajkamaljob@yahoo.co.uk
Ph.09403058346

प्रसिद्ध झालेल्या ग्रंथाचा संदर्भ देत ज्या पक्ष्याला आज आपण मराठीत खंड्या आणि इंग्रजीत व्हाईट थ्रोटेड किंगफिशर म्हणून ओळखतो त्याचे नाव 'अल्सीडो स्मिरनेंसीस (Alcedosmyrnensis)' असे दिले. यानंतर १८२१ साली इंग्रज निसर्ग शास्त्रज्ञ विल्यम जॉन स्वाइनसन (William John Swainson) याने 'हेलिसियोन' या गटाची ओळख करून दिली. त्याने बंड्या धीवरच्या जातीतील पक्ष्यांना 'हेलिसियोन' या गटात समाविष्ट केले.

ग्रीक पौराणिक कथात लिसियोन किंवा ल्कियोन ही किंग एओलस (King Aeolus of Aeolia) आणि इनार्ट (Enarete) यांची अत्यंत सुंदर मुलगी असते. तिचे लग्न सियुक्स (Ceyx) नावाच्या देखण्या तरुणाबरोबर झालेले असते. लिसियोन आणि सियुक्स दोघेही एकमेकावर निःसिम प्रेम करीत असतात. ते आपल्या 'ट्रेकिस (Trachis)' या राज्यात आनंदाने दिवस घालवित असतात. त्यांनी प्रेमाने एकमेकाना 'इयुस (Zeus)' आणि 'हेरा (Hera)' अशी नावे दिलेली असतात आणि ते

एकमेकाना याच नावाने हाका मारीत असतात. वास्तविक 'इयुस' Zeus हे नाव ग्रीक पुराणात सर्वश्रेष्ठ देवाचे नाव आहे. आपल्या नावाचा गैर वापर केल्यामुळे इयुस हा देवांचा राजा प्रचंड रागावतो आणि सियुक्स जेव्हा समुद्रात गेलेला असतो तेव्हा तो आकाशातून प्रचंड अग्निगोल त्याच्या जहाजावर पाडतो. त्यात सिक्युसचा अंत होतो. ही घटना स्वप्न दाखविणारी देवता मॉर्फियस (Morpheus) 'इयुस' चा वेष घेऊन लिसियोनला सांगते. सियुक्सचे निधन झाल्याचे कळल्यामुळे लिसियोन अत्यंत दुःखी होते आणि स्वतःला समुद्रात झोकून देते. या घटने नंतर 'इयुस' देवाला आपल्या कृत्याचा पश्चात्ताप होतो आणि तो त्यांना 'खंड्या' किंगफिशर पक्ष्याच्या रूपात पुन्हा जन्म देतो. ग्रीक पुराणानुसार या पक्ष्यांवर देवाचे प्रेम असते आणि देव या पक्ष्याचे संरक्षण करतो. हे पक्षी समुद्रावर घरटे करतात असा समज ग्रीक लोकात फार पूर्वीपासून होता. आणि या पक्ष्यांवर देवाची खास मर्जी असल्यामुळे देव त्यांच्या विणीच्या काळात १४ दिवस समुद्र शांत ठेवतो असे लोक मानत होते. हा काळ म्हणजे हिवाळ्यापूर्वीचा काळ. या दिवसांना 'हेलिसियोन डेज (Halcyon Days)' असे म्हटले जाते. हे पक्षी समुद्रावर तरंगते घरटे करतात असे लोक त्याकाळी समजत. यानंतर खंड्या धीवर (White-throated Kingfisher) या पक्ष्याचे शास्त्रीय नाव 'हेलिसियोन स्मरनेंसिस (Halcyon smyrnensis)' असे दिले गेले. ग्रीक पुराणात 'हाल' म्हणजे समुद्र आणि 'क्योन' म्हणजे गर्भधारणा. यावरून 'हेलिसियोन' म्हणजे समुद्रावर गर्भधारणा करणारे. या द्वीपदरी नावातील 'स्मिरनेंसिस' हे विशेषण आहे आणि त्याचा संबंध तुर्की देशातील एक शहर 'ईझमीर (Izmir)' याच्याशी आहे.

खंड्या हा पक्षी पाणवठ्या पासून पुष्कळ दूर जंगलातही दिसू शकतो. कारण मासे हे त्याचे मुख्य खाद्य नाही. तो पाण्यात फार कमी बुड्या मारतो असे निरीक्षण नोंदले आहे. तो किडे, बेडूक, लहान सरपटणारे प्राणी, लहान उंदीर, इतकेच काय लहान पक्षीही खातो. तसेही त्याचे पाय गुलाबी रंगाचे आणि आखूड असतात त्यामुळे मासे त्याला पायात पकडता येत नाहीत. मासा मोठा असेल तर त्याला महत्प्रयासाने गिळले जाते आणि काही वेळाने त्याच्या हाडांची गोळी तोंडातून बाहेर फेकली जाते. धीवर वर्गातील सर्वच पक्ष्यांची पचनशक्ती फार तीव्र असते म्हणून लवकर पचन क्रिया होते.

थॉमस सी जेडॉन (Thomas C. Jerdon) यांनी आपल्या १८६२ साली प्रसिद्ध झालेल्या 'द बर्ड्स ऑफ इंडिया (The Birds of India)' या ग्रंथात पांढऱ्या गळ्याच्या खंड्या धीवर या पक्ष्याच्या वर्तनाबद्दलचे वैशिष्ट्यपूर्ण वर्णन करून ठेवले आहे. थॉमस जेडॉन हे डॉक्टर होते. ते सैन्यात सर्जन मेजर पदावर होते. पण यासोबतच ते

प्राणिशास्त्रज्ञ, वनस्पतिशास्त्रज्ञही होते. भारतातील अनेक प्राणी आणि पक्ष्यांना त्यांचे नाव दिले आहे.

भारतात 'हेलिसियोन' पोटजातीतले तीन पक्षी आढळतात.

व्हाईट-थ्रोटेड किंगफिशर (Halcyon smyrnensis - White-throated Kingfisher)

ब्लॅक-कॅपड किंगफिशर (Halcyon pileata - Black-capped Kingfisher)

रुडी किंगफिशर (Halcyon coromanda - Ruddy Kingfisher)

छायाचित्र : शशांक नगराळे

टकाचोर

ऐश्वर्या भोसले
सातारा

साधारण दोन महिन्यापूर्वी दुपारच्या वेळी टकाचोर (Rufous treepie)ची जोडी आम्हाला घरासमोरच्या शेवरीच्या झाडावर दिसली. सुरवातीला नाव माहित नव्हतं... शोधलं... टकाचोर निघाला... मग काय त्याच्याबद्दल आणखी माहिती नेटवरून आणि पुस्तकातून मिळाली... की तो कावळे महाशय यांच्या कुटुंबातीलच सुंदर पक्षी आहे... मग त्याच्या काढलेल्या फोटोवर मानेपासून खाली हात ठेवून झाकून पहिलं तर तो खरंच कावळ्याचा भाऊ वाटला... घरासमोर भोपळ्याचा वेल चढवायला एक कमान केली आहे तिथे बरेच पक्षी येतात... तिथेच त्यांना खायला दाणे आणि प्यायला पाणी ठेवतो... त्यामुळे बरेच नवीन पक्षी बघायला मिळतात. त्यात घर सातारामध्ये अजिंक्यताराच्या पायथ्याशी आहे... झाडी जवळ असल्यामुळे असेल कदाचित पण पक्षी आमच्याकडे फेरफटका मारतात....

या टकाचोरची जोडी बऱ्यापैकी दुपारी यायला लागली... एकदा फोटो मिळाला होता... परत माझी आणि त्यांची खूप दिवस वेळ जुळली नाही. मार्च महिनाअखेरीला असेल कदाचित पण त्या जोडीमधला एकच पक्षी दिसत होता आणि तो त्यांच्या ठरलेल्या झाडावर, ठरलेल्या वेळी बसत होता... पण खूप जोरजोरात ओरडत होता. त्याच्या आवाजाने आम्ही बाहेर यायचो... माझ्या नवरोबाला

पक्ष्यांची आवड असल्यामुळे एक निरीक्षण मांडलं गेलं की, कदाचित त्याचा जोडीदार हरवला आहे आणि हा नर (तसं टकाचोरमध्ये नर आणि मादी बऱ्यापैकी सारखेच दिसतात. फक्त शेपटीच्या टोकाला फरक असतो) त्याचा जोडीदार शोधतोय... त्यांची कदाचित चुकामूक झाली असावी... आवाज देतोय... मलाही तो आवाज ऐकून ते खरं वाटलं की, अगदी मनापासून तो त्याच्या जोडीदाराला शोधतोय (अगदी मेरा बिछड़ा यार मिला दे ओ रब्बा सारखं गाणं म्हणतोय असं वाटत होतं...) ७-८ दिवस हे रोज सुरू होतं. नंतर आम्हीही विसरून गेलो...

पण मागच्या आठवड्यात जोडी परत दिसली आणि असं वाटलं की, आता तो आनंदी आहे. मग बराच वेळ त्यांच्या मागावर राहून दोघांचा जोडीनं फोटो मिळाला. मागच्या वेळेसारखा त्याचा आवाज नव्हता. म्हणजे आता ते खुश वाटत होते. आज ते छान या झाडावरून त्या झाडावर मजेत उडत होते...मी मात्र... जहाँ मैं जाती हू वही चले आते हो... हे गाणं गुणगुणत त्यांचे फोटो काढत होते.

छायाचित्र : ऐश्वर्या भोसले

पक्ष्यांमधील श्वसन यंत्रणा Unique Respiratory system of Birds

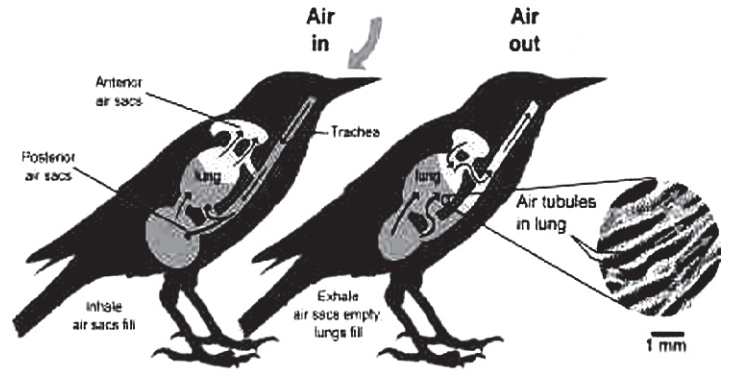
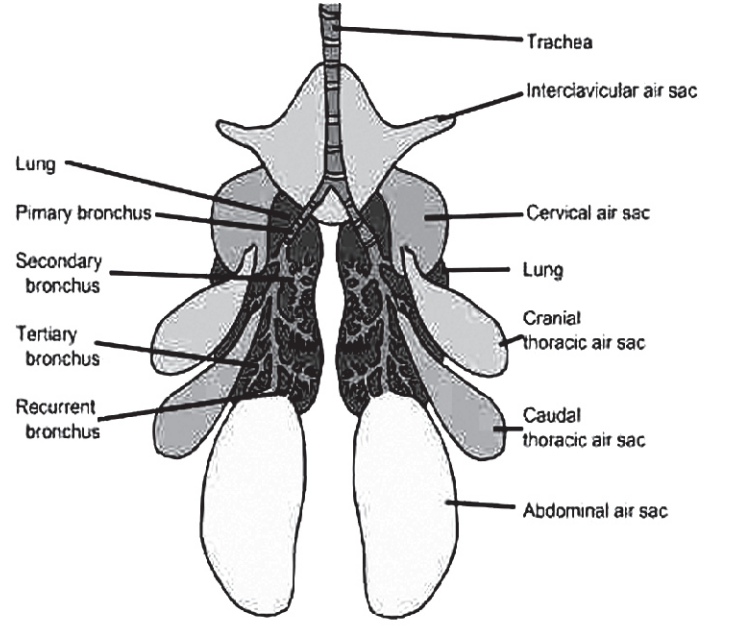
अमोल जाधव

वन्यजीव अभ्यासक,
नेचर कॉन्झर्वेशन सोसायटी,
सांगली

पक्ष्यांचा चयापचय क्रिया दर (metabolic rate) हा अत्यंत वेगवान असतो आणि उडण्यासाठी त्यांच्या पंखांच्या पेशींना प्रचंड प्रमाणात कार्य करावे लागते. त्याला पूरक ऑक्सिजनची जास्त गरज पडते. आता खरी गंमत इथेच आहे. माणसांमध्ये श्वास घेताना आपल्या फुफ्फुसांच्या खालील ऊर्ध्वरीरसा नामक पडद्याच्या आकुंचन आणि प्रसारण पावण्याने हवा आपल्या फुफ्फुसात खेचली आणि बाहेर फेकली जाते. आपली फुफ्फुसेसुद्धा फुलतात आणि आकुंचन पावतात. पण असे करताना फक्त ७०-८०% हवाच बाहेर फेकली जाते. त्यामुळे आपली फुफ्फुसे पूर्णतः कार्यक्षम नसतात आणि उंच भागामध्ये विरळ हवेत आपल्याला ऑक्सिजन कमी पडू लागतो.

याउलट, पक्ष्यांमध्ये त्यांची फुफ्फुसे स्थिर असतात आणि फुगत/आकुंचन पावत नाहीत. हे कार्य त्यांना जोडलेल्या हवेच्या पिशव्या करतात. पहिल्या श्वासाला हवा आत घेतल्यावर ती पाठीमागच्या पिशवीत (शरीराच्या मध्य भागापासून पार गुद्द्वारापर्यंत आणि हाडांच्या पोकळीत पसरलेली पिशवी असते) भरली जाते. सोडताना ती फुफ्फुसात ढकलली जाते जिथे हवेच्या कोशिकांमध्ये (air Capillaries) ऑक्सिजन आणि कार्बनडाय-ऑक्साइडची आदलाबदल होते. दुसऱ्या श्वासाला ही फुफ्फुसतील हवा समोरील पिशव्यात ढकलली जाते आणि दुसऱ्यांदा श्वास सोडताना trachia मधून बाहेर पडते. म्हणजे श्वसनाची एक पूर्ण फेरी होण्यासाठी पक्षी दोन वेळा श्वसन करतात. याद्वारे त्यांना जास्त प्रमाणात ऑक्सिजन खेचता येतो आणि पूर्ण कार्यक्षमतेने वापरता येतो!

समृद्ध किरकसालचे पक्षिवैभव

पश्चिम महाराष्ट्रतल्या सातारा जिल्ह्यातील दुष्काळी समजल्या जाणाऱ्या माण तालुक्यातील आदर्शगाव किरकसाल हे माझे छोटेसे गाव. पक्षिनिरीक्षण तर हा माझा छंदच होता; पण आदर्शगाव किरकसालमध्ये मला पक्षिसंशोधनात्मक कार्य करायला मिळाले. मार्च महिन्यात मुंबईहून आल्यानंतर लॉकडाऊनच्या काळात, मी गावात पक्षिनिरीक्षणाला सुरुवात केली. अशातच मला आमच्या गावाचे मा. सरपंच श्री. अमोल काटकर यांनी कल्पना दिली की गावात आपल्याला लोक जैविकविविधता नोंदवही (People's Biodiversity Register) पीबीआर बनवायचे आहे. त्यात गावातील पक्षी, प्राणी, झाडे, झुडपे, वन्य वनस्पती इत्यादी एकूणच जैवविविधतेचे निरीक्षण व नोंदी करायचे आहे. त्यामुळे सरपंचांनी सांगिल्याप्रमाणे एक टीम बनवून मी त्या टीमचा सदस्य झालो. पक्षिनिरीक्षणाला हे संवर्धनाचे नोंदीचे कार्य सुरु झाले.

मी पक्ष्यांच्या सगळ्या अधिवासाचा बारकाईने अभ्यास केला. त्यात पाणथळी, गवताळ माळरान, झुडपी प्रदेश, शुष्क काटेरी जंगले इत्यादी पक्ष्यांच्या अधिवासाचे निरीक्षण केले असता सुमारे १७० प्रजातीच्या पक्ष्यांची नोंद किरकसाल जैवविविधता प्रदेश तसेच किरकसालच्या आजूबाजूच्या अधिवासातून झालेली आहे. कधीतरी क्वचित दुर्मीळ दिसणारे काही पक्षी जसे अडई, काणूक बदक, सापमान्या, लाल मानेचा ससाणा, मराठा सुतार, प्राच्य चंडोल, बोनेलीचा गरुड, कबरा वनघुबड, स्वर्गीय नर्तकाचे दर्शनदेखील किरकसाल जैवविविधता प्रदेशातून झालेले आहे. तसेच रंगीत करकोचा, पांढऱ्या मानेचा करकोचा, लांब-शेपटीचा खाटिक, कापशी घर, पांढऱ्या भुवईचा धोबी, ठिपकेवाली तुतारी, पावसाळी लावा, माळ भिंगरी, पाणकोंबडी, आदी पक्ष्यांची टीमने नोंद केली आहे.

चिन्मय प्रकाश सावंत

डॉ. बाळासाहेब सावंत कोकण कृषी विद्यापीठ,
दापोली - मो.नं. 9702001437
chinmaysawant829@gmail.com

निरीक्षण केलेले पक्षी मी नियमितपणे ई-बर्ड (e-bird) या पक्षिविषयक वेबसाईट वर अपलोड करतो तसेच inaturalist वरदेखील Biodiversity of Kiraksal हा प्रकल्प अद्ययावत केला आहे. विशेष बाब म्हणजे सातारा जिल्ह्यातून Oriental skylark (प्राच्य चंडोल) या पक्ष्याची ई-बर्ड वर फोटोसहित नोंद प्रथमच करण्यात आली. तसेच काही पक्षितज्ज्ञ निसर्ग अभ्यासक, यांचे मोलाचे मार्गदर्शन मिळाले. पक्षिविषयक विविध उपक्रम जनजागृती सत्राचे आयोजन करण्यात आले, प्रथमच माण तालुक्यात पक्षी सप्ताह साजरा झाला. त्यामुळे विद्यार्थी पक्षिनिरीक्षक घडले. तसेच या पक्षिसंशोधनाच्या काळात माझे सहकारी मित्र विशाल काटकर, कुलदीप काटकर, अंकार काटकर, आदी अनेक तरुण मित्रांचे सहकार्य लाभले. वनविभाग दहिवडी यांची या कार्यात मदत होत आहे.

संशोधनाचे कार्य करत किरकसालची जैवविविधता जनमानसात पोहोचावी, समाजात जनजागृती व्हावी या हेतूने सोशल मीडियाच्या माध्यमातून फेसबुकवर किरकसाल जैवविविधता प्रदेश हे पेज फेसबुकवर ओपन केले. त्यात रोज नवीन निरीक्षण केलेली पक्षी, प्राण्यांचे फोटो माहिती सहित अपलोड करत आहे. त्यामुळे साहजिकच आदर्शगाव किरकसाल ही जैवविविधता जनमानसात पोहोचत आहे.

चोपड्यात सातपुडा निसर्गसंवर्धन संस्थेची स्थापना निसर्ग सेवेसाठी एक नवे पाऊल...

श्री. हेमराज पाटील
चोपडा

चोपडा : दिनांक ५ ते १२ नोव्हेंबर या दरम्यान संपूर्ण महाराष्ट्रात पक्षी सप्ताह या वर्षापासून साजरा झाला. दिवसेंदिवस पक्ष्यांची घटती संख्या, जैवविविधतेतील होणारे असंतुलन या सगळ्यांचा विचार करता महाराष्ट्राचे मुख्यमंत्री श्री. उद्धव ठाकरे यांनी पक्षीमित्र व राज्य जैवविविधता मंडळाच्या पदाधिकाऱ्यांच्या प्रस्तावाला मंजूरी देऊन २७ ऑक्टोबर रोजी पक्षी सप्ताहाची मान्यता दिली. याच सुवर्ण सप्ताहाचे औचित्य साधत येथील पक्षीमित्र श्री. हेमराज पाटील यांच्या विचारातून संस्था स्थापन करण्याचा संकल्प झाला.

श्री. हेमराज पाटील यांचे अनेक विविध पक्षी व निसर्ग पूरक संवर्धन उपक्रम अनेक वर्षांपासून अविरत सुरू आहेत. या कार्याला संघटनात्मक जोड मिळावी व हे सेवेचे कार्य व्यापक व्हावे या एक विचाराने संस्था स्थापनेसाठी श्री. हेमराज पाटील (संस्थापक अध्यक्ष), सौ. अश्विनी पाटील (उपाध्यक्षा), श्री. अनिल शिंपी (सचिव) यांनी पुढाकार घेतला. निसर्गप्रेमी मंडळींनी यात सदस्य व कार्यकर्ते म्हणून संस्था प्रमुखांच्या मार्गदर्शनात सहभागी होण्यास प्रतिसाद दिला.

थोर निसर्ग लेखक श्री. मारुती चितमपल्ली यांच्या वाढदिवसाचे औचित्य साधून सातपुडा निसर्ग संवर्धन संस्था, चोपडा (स्वायत्त-एनजीओ) या संघटनेची स्थापना मोठ्या उत्साहात सहयोग कॉलनी या ठिकाणी झाली. उद्घाटन समारंभाला चोपडा शहरातील आस्था हॉस्पिटलचे संचालक सुप्रसिद्ध शल्यचिकित्सक दादासो मनोज साळुंखे उद्घाटक व अध्यक्ष म्हणून लाभले. श्री. मारुती चितमपल्ली व डॉ.

सालिम अली यांच्या प्रतिमा व ग्रंथ पूजन आणि दीपप्रज्वलनाने संस्थेचे उद्घाटन दिमाखात पार पडले. याप्रसंगी प्रास्ताविकातून श्री. अनिल शिंपी यांनी निसर्ग संवर्धनाची आवश्यकता व संस्था स्थापनेचे हेतू विशद केले. त्यानंतर श्री. हेमराज पाटील यांनी आगामी काळातील कार्य, पक्षी सप्ताहाची आवश्यकता, तसेच अरण्यऋषी श्री. मारुती चितमपल्ली व बर्ड मॅन ऑफ इंडिया डॉ. सालिम अली यांच्या जीवन कार्याविषयी माहिती दिली. संस्थेचे मानचिन्ह 'फॉरेस्ट आउलेट' तसेच ब्रीद वाक्य 'माता भूमी: पुत्रोऽहं पृथिव्याः' याचे प्रतीकात्मक अर्थ स्पष्ट केले. आपल्या अध्यक्षीय भाषणात डॉ. मनोज साळुंखे यांनी निसर्ग संवर्धन काळाची गरज, वर्तमान समस्या, व त्यात मानवाची भूमिका याबद्दल बहुमूल्य मार्गदर्शन केले. तसेच संस्था व कार्याला सर्वतोपरी वेळोवेळी सहकार्यांचे आश्वासन व शुभेच्छा दिल्या. सर्व उपस्थितांनी वसुंधरा संवर्धनाची प्रतिज्ञा घेतली. संस्थेचे कार्य राष्ट्रसंत परमपूज्य सद्गुरु डॉ. भय्युजी महाराज (इंदोर) यांच्या कार्याची शृंखला व स्मरणार्थ म्हणून असेल असे घोषित केले.

कार्यक्रमाचे सूत्रसंचालन शबनम पिंजारी यांनी केले तर सौ. अश्विनी पाटील यांनी आभार व्यक्त केले.

शेवटचे घरटे माझे तुझ्या अंगणात !

अनेक लहान मोठ्या पक्ष्यांची घरटी मनुष्यवस्तीपासून दूर गर्द झाडीत, झुडपात, वृक्षांच्या फांद्यावर आढळतात. अंडी आणि त्यामधून निपजणाऱ्या पिलांना सुरक्षा, मातापित्याला त्यांना अन्न भरविण्यासाठी हवा असणारा एकांत आणि वाढ पूर्ण झाल्यावर पिलांना उडण्याचे शिक्षण देण्यासाठी हवी असणारी मोकळी सुरक्षित जागा या उद्देशांनी ती बांधली जातात. ग्रामीण भागात फक्त चिमणीचा अपवाद वगळता जवळपास सर्वच लहान मोठ्या पक्ष्यांची घरटी रानावनात, पाणवठ्याजवळ आढळतात. मात्र शहरी भागात पक्षी आणि त्यांची मोडकी तोडकी घरटी यामध्ये कायम असमान दुवा आढळतो. महानगरामधील लयास गेलेली स्थानिक वृक्षसंपदा, त्यांचा विस्कळीत पर्णसंभार, वाढते ध्वनी प्रदूषण, हरवलेली रात्रीची निरव शांतता, माणसे आणि धूर ओकणाऱ्या वाहनांची रात्रदिवस गर्दी यामुळे पक्ष्यांना त्यांच्या मीलनापासून ते घरट्यापर्यंत अनेक अडथळ्यांना सामोरे जावे लागते आणि म्हणूनच की काय शहरामधील पक्ष्यांची संख्या झपाट्याने घटत असल्याचा फेब्रुवारी २०२० चा राष्ट्रीय पक्षी गणना अहवाल सांगतो. याच अहवालात पुढे असेही म्हटले आहे की, वृक्षावर घरटी असणाऱ्या पक्ष्यांची संख्या कमी होत असून मोर, चिमण्या या सारखे झुडपात, घराच्या वळचणीला घरटी असणाऱ्या पक्ष्यांची संख्या स्थिर होत आहे, थोडक्यात माणसांच्या सहवासात राहणारे पक्षी वाढत आहेत आणि निसर्ग अधिवासातील कमी होत आहेत आणि याचा संबंध वृक्ष आणि त्यावरील त्यांची सुरक्षित घरटी याच्याशी कुठेतरी नक्कीच आहे हे निश्चित.

शहरी पक्ष्यांचा नैसर्गिक आहार हरवल्यामुळे अंडी घालणे, त्यांचे फलन, पिलांची वाढ, जंक फुड आणि नंतर कुपोषणामुळे त्यांचे होणारे मृत्यू हा सध्या चिंतेचा विषय ठरावा. जिथे उंच सुरक्षित वृक्ष असेल अशा ठिकाणीच पक्षी घरटी बांधण्याचा प्रयत्न करतात. शत्रूपासून बचाव हासुद्धा या मागचा एक उद्देश असतो. विकासाच्या नको असणाऱ्या टप्प्यावर जेव्हा वृक्षांच्या अस्तित्वाचा प्रश्न उभा राहतो तेव्हा त्यांच्या मानवी कल्याणासाठी केलेल्या देहत्यागाने तो चटकन सुटतो मात्र त्यावेळी त्या वृक्षाने प्रेमाने सांभाळलेली, निवारा दिलेली पक्ष्यांची असंख्य घरटी आणि त्यातील चिमुकली बाळे यांच्याशी नियोजकांचे काहीही सोयरेसुतक नसते. उध्वस्त घरटी, उघड्यावर पडलेली त्यांची गुलाबी पिले, त्याला चिटकलेल्या लाल मुंग्या आणि जवळच्याच इमारतीच्या छतावर सुरु असलेला त्यांच्या मातापित्यांचा आक्रोश हृदय पिळवटून टाकणारा असतो. मुंबई, ठाणे महानगरामधील

डॉ. नागेश टेकाळे

9869612531

nstekale@gmail.com

हजारो वृक्षांनी विकास यज्ञामध्ये समिधांचे कार्य केले. अनेक वृक्ष नावापुरते स्थलांतरीत झाले आणि कितीतरी आजही रांगेत उभे राहून रात्रीची वाट पाहत आहेत. या वृक्षावरील जिवंत घरट्यांचे काय झाले? त्यांच्या स्थलांतरासाठी कोणती वैज्ञानिक पद्धती वापरली गेली? त्याचे यश काय? या प्रश्नांची उत्तरे आजही अनेक संवदनशील पर्यावरण प्रेमी शोधत आहेत. वास्तविक पिले स्वतःहून उडून जाईपर्यंत पक्ष्यांची घरटी असणारा वृक्ष तोडू नये, त्याच्या फांद्यांना इजा पोहचू नये असा नियम आहे. अमेरिकेच्या न्याय व्यवस्थेत वृक्षावरील जिवंत घरट्यांना इजा पोहचविणे हा दंडनीय अपराध आहे. १९१८ पासून तिथे अमलात असलेला हा स्थलांतरित पक्ष्यांच्या घरटी संरक्षणाचा कायदा आता स्थानिक पक्ष्यांसाठीसुद्धा तेवढाच कठोरपणे राबविला जातो. सर्वात महत्त्वाचे म्हणजे तुमचे घर आणि त्याच्या हद्दीच्या आत असलेले वृक्ष आणि त्यावरील घरटीसुद्धा 'ए मेरा घर, ए मेरा घर' म्हणून त्यास अपवाद नाहीत. घरटी असणारा वृक्ष हा कायम संरक्षित असावा हा अधोरेखित नियम आपल्याकडे सोयीस्करपणे विसरला जातो. स्थानिक वृक्षांचे संवर्धन आणि संरक्षण करताना विकासाच्या मार्गात येणारा वृक्ष प्रथम खरंच अडथळा आहे का? याचा विचार केला जावा. नंतर इतर पर्याय शोधल्यावर त्या वृक्षाची पाहणी, त्याचे आरोग्य, समाजासाठी योगदान, स्थानिकांची मते, वृक्षाच्या अंगाखांद्यावर असणारी पक्ष्यांची घरटी या सर्वांचा सविस्तर वैज्ञानिक अहवाल तयार करून त्यास स्थानिक वृत्तपत्रात प्रसिध्दी देणे गरजेचे आहे. यामध्ये पक्षितज्ज्ञ आणि वृक्षतज्ज्ञांच्या मताला अतिशय महत्त्व असते. अनेक राष्ट्रांमध्ये ही पद्धत अवलंबली जाते. कॅनडामध्ये तुमच्या घराच्या सभोवतीच्या हद्दीत लावलेला वृक्ष ठराविक उंचीचा आणि जाडीचा झाला व त्यावर पक्ष्यांचे घरटे असेल तर तो शासनाच्या मालकीचा होतो. त्या वृक्षाची फांदीसुद्धा घरमालकास परवानगी शिवाय कापता येत नाही.

सप्टेंबर २००८ मध्ये आसाममधील एका बुद्ध विहार परिसरातील २०० वर्ष वयाचा प्रचंड मोठा वटवृक्ष त्यावरील शेकडो सारस पक्ष्यांच्या घरट्यांच्या ओझ्याने कोसळला. पक्ष्यांची अंडी, लहान पिले झाडाखाली चिरडली गेली. पक्षी प्रेमींनी फांद्यावरील काही सुद्ध

घरटी त्यातील अंडी, पिलासह जवळच्या परिसरात दुसऱ्या वटवृक्षावर स्थलांतरित केली; पण त्यात त्यांना यश प्राप्त झाले नाही. मूळ वृक्षावरील जिवंत घरट्यांना मानवी हस्तक्षेप करून इतर सुरक्षित ठिकाणी स्थलांतरित करणे हे पक्षी स्वीकारत नाही हेच यामधून सिद्ध होते. म्हणूनच वृक्षावरील पक्ष्यांची घरटी स्थलांतरित करण्यापेक्षा त्या वृक्षालाच ती घरटी जिवंत असेपर्यंत अभय देणे जास्त संयुक्तिक ठरावे.

शहरामधील घटणारे वड, पिंपळ, उंबर, त्यांच्या तोडलेल्या पारंब्या आणि फांद्या, त्यांना वेढा घातलेली विदेशी वृक्षांची मांदियाळी, त्यातही सुरक्षित जागा शोधून आढळणारी पक्ष्यांची घरटी आणि ती दिसत असूनही त्यांना खाली पाडणाऱ्या आमच्या लांब काठ्या आपणास एकाच आवाजाचे पडघम सतत ऐकवीत असतात 'शेवटचे घरटे माझे तुझ्या अंगणात, तुझ्या अंगणात'.

छायाचित्र : शंतनु पाटील

माळावरची पाखरे

पंख मातकट रंगी
भाव लाजरे अंगी
अनुरूप भोवताली सारे
लपती माळावरची पाखरे

कोनाडा इवलासा शोधत
भटके वणवण वनात
कुरणांची बिया टिपणारे
चरती माळावरची पाखरे

नाही हारणे रुधीरात
केवळ झेपणे गगनात
हेच ब्रीद खरे
लढती माळावरची पाखरे

वस्ती मानवाची वाढली
घरटी आमची घटली
उरली कुठे घरे
विचारती माळावरची पाखरे

आदर संस्कृतीतला विरला
निशाणा शिकाऱ्याने साधला
दुरावले पक्षी पूजणारे
हरवले माळावरची पाखरे

राघवेंद्र वंजारी
अझीम प्रेमजी विद्यापीठ,
बेंगळूरू.

सह-उत्क्रांत

CO-EVOLUTION हा एक सुंदर शब्द आहे, जो उत्क्रांतीच्या चक्रातील एक नाजूक नातं उलगडून सांगतो, यालाच मराठीत सह-उत्क्रांत म्हणता येईल, अशा दोन किंवा जास्त प्रजाती एकाच प्रदेशात विकसित होणाऱ्या एक दु सऱ्यासोबत नाजूक नातं निर्माण करून जगतात यातून त्यांचं जगणे सुलभ होते व त्यांची विशेषता जपली जाते . या नात्यात कधी दोघांनाही एकमेका पासून फायदा होतो तर कधी हे नातं शिकार-शिकारी चे असते .

सह-उत्क्रांत या नात्याचे काही पक्षी जगतातील उदाहरणे पाहू , पहिला आहे नामशेष झालेला डोडो पक्षी , डोडो पक्षी प्रदेशनिष्ठ होता जो माउरितीस (Mauritius) बेट जे मादागास्कर चा जवळ आहे इथला रहिवासी,डोडो पक्षी १० ते १७ kg वजन असणारा होता, तो मानवाच्या नजरेस इ.स १५९८ मध्ये आला आणि त्याचा अनंताचा प्रवास सुरु झाला , बेटावर मानवाचे अस्तित्व नसणे आणि दु सरक्कोणी परभक्षी नसल्यामुळे डोडो ला पंखाची गरज वाटली नसावी आणि म्हणून त्याची पंखे विकसित झाली नसावी किंवा विकसित झालेले पंख उपयोग नसल्यामुळे शोभे पुरतेच उरले असावे , उडत नसल्यामुळे सहज शिकार होऊन , अती शिकार केल्यामुळे इ.स १६६२ चा जवळजवळ तो नष्ट झाला. डोडो पक्षी नष्ट होताच काही वर्षात असे लक्षात आले कि कॅलवारीया (Calvaria tree) हे विशाल वृक्ष सुद्धा कमी कमी होत आहेत व काही मोजकीच झाडे बेटावर राहिले आहेत , शोध घेतला असता असं लक्षात आले कि डोडो पक्षी या वृक्षाचा बीजाचा प्रसारणाचे बहु मोलकार्य करत असे परंतु डोडो पक्षी अस्तित्वात राहिला नसल्यामुळे बीज प्रसारण थांबल. कॅलवारीया चा झाडाला जगवण्यासाठी त्याची बीजे पेरण्याचा प्रयत्न केला गेला परंतु याचे बीज अंकुरित होत नसे , कारण डोडो जेव्हा हि बीज खात असे तेव्हा त्याच्या पोटातील जठर अग्नीचासंस्कार (Gastric juice) झाल्यामुळे हि बीजे विष्टेतून बाहेर पडल्यानंतर सहज रुजून अंकुरत असे . किती नाजूक नातं होत हे डोडो ला कॅलवारीया चे झाड फळे देत असे आणि त्याबदल्यात डोडो झाडाचा बीजाचे प्रसरण व सुलभ अंकुरण करून देत असे .

सरपटणारा साप हा उडणाऱ्या पक्षीच्या आधी पृथ्वीतलावर अस्तित्वात आला आहे पण तरी आपण साप आणि पक्षी यांचे सह-उत्क्रांतनातं पाहतो तर आश्चर्य होते ,यांचं नातं म्हणजे कार्टून मधील टॉम अँड जेरी , कधी साप शिकारी आणि पक्षी शिकार , तर कधी पक्षी शिकारी आणि साप शिकार , किती सुंदर आणि नाजूक नातं आहे .काही सापांच्या जाती पक्षांच्या अंडी खाण्यासाठीच उत्क्रांत झाल्या जस कि

डॉ. संदिप साखरे

अकोला

9922225341

Indian egg-eater snake अंडे खाणारा साप हा साप प्रामुख्यानी पक्षांची झाडावरील जमिनीवरील अंडे खातो , आणि पक्षांची अंडी खाण्यासाठी या सापांनी शरीरात विशेष बदल केले आहेत यामुळे त्याला पक्षाची अंडी घशात फोडून अंड्यातील रस पिऊन उरलेले अंड्याचे टरपल बाहेर टाकण्याची क्षमता प्राप्त झाली आहे . पक्षांची कमी झालेल्या संख्येमुळे आणि शिकारी मुळे अंडे खाणाऱ्या सापाचे अस्तित्व संकटात आले आहे, मेळघाटच्या जंगला मध्ये तुरळक नोंदी होत असतात बाकी महाराष्ट्रातून याचे अस्तित्व संपले आहे .जून २०१७ ला पोपटखेड (अकोट-अकोला) चा जंगला कडे जाणाऱ्या रस्त्यावर गाडीच्या चाकाने मेलेला एक साप मला दिसला , दिसण्यास वेगळा वाटला म्हणून फोटो घेऊन ओळख पटवली असता हा दु मिळअंडे खाणारा साप असल्याचे समजले , खूप वाईट वाटले या सुंदर सापाचा मानवामुळे झालेला मृत्यूपाहू न

भारतातील स्थानिक असलेला (Short-toed snake eagle) आखूड बोटांचा सर्पगरुड हा साप खाण्यासाठीच बनला आहे , धारदार नखे , तीक्ष्णचोच आणि जमिनीवरील हलकी सुद्धा हालचाल टिपणारी दृष्टी हे गुणा सह सापाचा चपळाईने वापर करून विषारी सापाशी समर्थ सामना करून त्याला खाद्य बनवण्याची ताकत यात आहे, प्रसिद्धी माध्यमावर सर्पमार गरुड आणि सापांमध्ये झालेल्या द्वंदाची छायाचित्रे अनेकदा पाहण्यास मिळतात, जून २०१५ मध्ये मी पूरजळ तलाव (हिंगोली जिल्हा) येथे दु पारी ढगाळ वातावरणात पक्षी निरीक्षणासाठी गेलो असताना दु पारीतील वाजता तलावावर एक पक्षी पंख विस्तारून दु पारच्याराम हवेवर स्वार होऊन पंख न हलवता वरवर जात होता , त्याचा पायात काहीतरी होते आणि ते खाली लोंबकळत होते , कॅमेरा ने काही छायाचित्र घेतली तर दिसले कि आखूड बोटाचा सर्पगरुड आणि त्याच्यापायात साप होता.

जमिनीवरच काय पण समुद्रात सुद्धा साप आणि पक्षी यांचा टॉम अँड जेरी चा खेळ चालतो, White-bellied sea eagle समुद्र गरुड भारतीय किनाऱ्यावर अधिराज्य गाजवणारा गरुड, महाराष्ट्राच्या किनाऱ्यावर मुंबई पासून गोवा पर्यंत याचा आढळ होत असतो,

समुद्राच्या खऱ्या पाण्यात सापाच्या काही जाती विकसित झाल्या आहेत , त्या प्रामुख्याने किनाऱ्यालगत उथळ पाण्यात सापडतात, घेण्यासाठी त्याला थोड्य थोड्य वेळाला समुद्राच्या पृष्ठभागावर यावे लागते तर कधी सकाळचे कोवळे ऊन शेकण्यासाठी किनाऱ्यावर यावे लागते आणि अशा वेळी आकाशात घिरट्य घालणारा समुद्र गरुडसंधी साधतो व सापाची शिकार करतो, पण समुद्री सापांची संख्या कमी होत आहे कारण मोठ्यप्रमाणात होणाऱ्या मासेमारी मुळे, कोळ्यांच्या जाळ्यात अडकून समुद्री सापांचा मृत्यू होतो आणि साहजिकच यांचा परिणाम समुद्र गरुडाच्या संख्येवर होत आहे असं जाणवत.

कोकणात सायकल प्रवासावर होतो २०१४ मधील डिसेंबर महिना होता, गोवा वरून निघून मजल दरमजल करत रात्रीच्या मुक्कामाला सिंधुदुर्ग मधील संगरतीर्थ येथील समुद्र किनारी पोहचलो आणखी अंधारून आले नव्हते म्हणून आम्ही सर्व जवळचा समुद्र किनाऱ्यावर पोहोचला, उंच उंच झाडाचा गर्दीतून किनाऱ्यावर येऊन निवांत बसलो तेवढ्यात आकाशातुन एका गरुडाने पाण्यावर झेप घेतली व पायात एक समुद्र साप घेऊन तो आमचा दिशेनेश निघाला , अंधारून आले असल्यामुळे प्रयत्न करून एकच फोटो मिळाला , गरुड हा साप घेऊन उंच झाडावर उतरला , फोटो तपासून पाहिल्यावर हा समुद्र गरुड असल्याचं समजल .

धामण (Rat Snake) साप मानवाच्या वस्ती जवळपास नेहमी दिसत, बिनविषारी असलेला धामण साप दिवसासुद्धा दक्रियाशील असतो, आणि यामुळेच असेल कदाचित कि धामण साप आणि पक्षी हा संघर्ष खूप वेळा पाहण्यास मिळाला आहे, झाडावर चढण्यात धामण खूप पटाईत असते व घात लावून विसावा घेत असलेला पक्षांची झाडावर शिकार करते तर कधी त्याचा घट्ट्यातील अंडे खाते, फेब्रुवारी २०१७ ची घटना आहे मी अकोला वरून अकोट मार्गे पोपटखेड जात असताना अकोट शहराच्या बाहेर कडुलिंबाचा झाडांची दुर्तफ्रांग आहे त्यातला एका झाडाच्या खाली दहा बारा माणसं जमा झाली होती आणि वर झाडाच्या शेंडयाकडे पाहत होती, जवळ गेलो असता दिसले कि झाडाच्या वरच्या शेंड्यवर खाली तोंड केलेली एक धामण साप आणि तिच्या तोंडात पोपट (Ring rose parakeet) सापाने पोपटाचा अर्धाभाग गिळला होता, परंतु खाली उभ्या माणसांचा गोंधळ व संख्या वाढत गेली आणि सापाने पोपटाला बाहेर काढून तो झाडाच्या ढोलीत गायब झाला, पोपट खाली पडला तो अधीच मेलेला होता, कदाचित सापाने पोपट जिवंत पकडला असावा आणि नंतर त्याचा गुदमरून जीव घेतला व त्याला खाणे चालू केले असावे पण माणसाच्या उपस्थिती मुळे पोपट न खाता साप निघून गेला .

एकदा तर अगदी जवळून धामण साप झाडावर कसा चढतो हे पाहण्याचा अनुभव मिळाला, मी कृषी विद्यापीठ अकोला येथे तलावावर झुडपात बसून टिबुकली (Little Greab) या पक्षी पाहत बसलो होतो, अचानक माझा पासून दोन हात असणाऱ्या लिंबाच्या झाडावर हलचाल दिसली पहिले तर धामण झाडावर अगदी सहज उभी चढली आणि नंतर काही वळण घेत वर गेली झाडावर सुगरण (Baya weaver)ची लटकलेली घरटी होती धामण बरोबर घाटे असलेला फांदीचा खालील फांदीवर गेली व मानेसहित शरीर उचलून घट्ट्यात काही आहे का पाहत होती पण ती सर्वच अर्धवट बनलेली रिकामी घरटी होती त्यामुळे धामण वापस वळली .

जमिनीवर राहणाऱ्या पक्षीचा पिल्लू अंडासाठी साप हा प्रमुख शत्रू आहे, यात टिटवी, माळटिटवी आणि साप हा संघर्ष अनेक वेळा पाहण्यास मिळाला आहे, बऱ्याच वेळेला फक्त टिटवी, माळटिटवी यांचा विशिष्ट असा आवाजामुळे सापाचे मैदानावरील अस्तित्व लक्षात आले आहे, टिटवी चा आवाजामुळे सर्वच पक्षी सतर्क होतात , साप दिसताच आपला अंडे व पिलांचा बचाव साठी टिटवी त्याला सामोरी जाते दोन्ही पंख विस्तारून समोर उभी राहते तर दुसरी टिटवीहवेत उडत सापावर हवेतून हमला करते, बहुतेकवेळा टिटवीचा हा वार साप सुद्धा मान उंचावून टिटवी वर हल्ला करतो, टिटवी चपळाईने वार चुकवतो व साप घट्ट्यापासून दूऱ्याई पर्यंत हा संघर्ष चालू असतो

जंगल, तलाव, समुद्र , गवताळ प्रदेश अशा विविध अधिवासात साप आणि पक्षी हे त्या परिसंस्थेचे अविभाज्य भाग आहेत ते सोबत उत्क्रांत झाले आणि एकमेकांची भूक भागवत सह-उत्क्रांत होत गेले, या नात्याचे हजारो पैलू आहेत आणि तो प्रत्येक पैलू अभ्यासला जाऊ शकतो, साप आणि पक्षी तसेच पक्षी आणि झाड हे नातं सुद्धा अतिशय सुंदर आहे, अनेक पक्षींच्या चोची शरीर रचना हि फुलातील मधुर रसपान करण्यासाठी विकसित झाली तर बरेच फुलणाऱ्या झाडांनी परागीभवन विशिष्ट पक्षांनीच करावे म्हणून स्वतः चामुलामधयेविशिष्ट बदल करून घेतले आहे, फळांनी लढबदण्याचा झाडांचा ऋतू आणि पक्षांनी पिलांचे या मधुर फळांनी संगोपन करण्याचा काळ, या खालेल्या फळातून होणारे झाडांचे दूऱ्या रदबीज प्रसारण किती बेमालूमपणे हे मिसळले गेले आहे .

निसर्गात अशी अनेक नाजूक सुंदर नाती आहेत, यांच्यातील सह – संबंध मानवाने लक्षात घेतला तर ठीक आहे नाहीतर एका पक्षी-प्राणी जाती सोबत आपण हजारीना गमवून बसतो, म्हणून घटना घडून घेल्यानंतर विचार कृती करण्यापेक्षा आताच कामाला लागू आणि या सुंदर नात्यातील आपणही एक भाग होऊ . चला तर मग

स्वागत नव्या सभासदांचे

(दि. ०१ ऑक्टोबर २०२० ते ३१ मार्च २०२१)

क्र.	नाव	गाव	फोन न.	ई.मेल
१२३७	श्री. समीर र. देशपांडे	नाशिक	9422256172	sameerdeshpande73@gmail.com
१२३८	श्री. संगमेश्वर एस. बाड	सोलापूर	9860326370	drbaadss@gmail.com
१२३९	सौ. आरती संदीप खळे	दादर	9819638893	aarti.khale@gmail.com
१२४०	डॉ. रुपाली पाटील भगत	नागपूर	9420958248	pbrupali@gmail.com
१२४१	डॉ. प्रतिभा सु. महल्ले	अमरावती	9923417966	pratibha.mahalle@gmail.com
१२४२	डॉ. गजेन्द्रसिंग पचलोरे	अमरावती	9422957763	gpachlore@gmail.com
१२४३	सौ. नीलिमा राजेंद्र क्षत्रिय	अहमदनगर	8149559091	nilimakshatriya@gmail.com
१२४४	डॉ. सुधिर दि. गायकवाड	ठाणे	9820001860	sudhir_gaikwad03@yahoo.co.in
१२४५	कु. अपर्णा अशोक मोरे	ठाणे	9819798180	appumore@gmail.com
१२४६	कु. अपूर्व श्रीपाद पुजारी	कोल्हापूर	8857034320	pujariapura1@gmail.com
१२४७	श्री. दिलीप पं. देशमुख	नागपूर	9765546413	dilipdeshmukh73@gmail.com
१२४८	श्री. प्रवीण आर. परते	मुलुंड	9594038222	prparte@gmail.com
१२४९	डॉ. प्रकाश लोंढे	पुणे	9822535128	dr.prakashlondhe@gmail.com
१२५०	श्री. अमित रा. देसाई	मुंबई	9833944543	desaimamitr@yahoo.co.in
१२५१	श्री.मंगेश पेटे	रायगड	8691990007	mangeshpethe07@gmail.com
१२५२	श्री. बाळासाहेब गायकवाड	नाशिक	9370501951	bhgaikwad@gmail.com
१२५३	कु. वैशाली ता. सकपाळ	मुंबई	9757405649	vaishusakpal1@gmail.com
१२५४	कु. हर्षली पवन वाघ	जळगाव	9309983258	pavanrpatil16674@gmail.com
१२५५	श्री. गोपाळ रा. मगर	अहमदनगर	9284324970	gm0369932@gmail.com
१२५६	सौ. अपर्णा परांजपे	ठाणे	9819963129	aparna.n.paranjpe@gmail.com
१२५७	श्री. पंकज अ. भोळे	गोवा	9970158381	pabhole78@gmail.com
१२५८	श्री. अमोल भा. खैरनार	धुळे	9822568378	mail4amol@yahoo.com
१२५९	श्री. किशोर पं. पाठक	औरंगाबाद	9822826429	drpathakp@gmail.com

क्र.	नाव	गाव	फोन न.	ई.मेल
१२६०	कु. शोभा शं. जोपुळे	मुंबई	9867798689	shobha.jopule@gmail.com
१२६१	श्री. विजय सवदी	सांगली	9422041364	jaysolar@yahoo.com
१२६२	श्री. क्षितीज र. पाटुकले	पुणे	9405579770	patuklesir@gmail.com
१२६३	श्री. शरद व्ही. पाध्ये	गोंदिया	9371593436	sharad_97@yahoo.co.in
१२६४	श्री. अनिल ज. उरटवाड	जिंतूर	8793558310	aniluratwad@gmail.com
१२६५	सौ. अश्विनी हेमराज पाटील	जळगाव	9529379571	ashwinipatil181288@gmail.com
१२६६	चि.आर्यदीप हेमराज पाटील	जळगाव	9922085434	hrmrajpatil2010@gmail.com
१२६७	डॉ. प्रशांत के. पालवडे	औरंगाबाद	9323707031	prashantpalwade@gmail.com
१२६८	श्री. अमित वसंत देव	पुणे	7760788200	amit.deo@gmail.com
१२६९	श्री. विजय बा. तोडणकर	पुणे	9822813746	vijaybalkrishna@gmail.com
१२७०	श्री. सचिन शिवाजी तुवार	अहमदनगर	9960724020	sachintiwari@rediffmail.com
१२७१	श्री. दीपक रमेश घोडेराव	नाशिक	9860862187	deepakghoderao@gmail.com
१२७२	श्री. रवींद्र ज. साळुंके	करमाळा	9921886680	salunkeravindra5@gmail.com
१२७३	श्री. परितोष राजकमल जोब	England	-	paritoshjob@gmail.com
१२७४	परिणीता राजकमल जोब	US	-	reenas_g@gmail.com
१२७५	श्री. मनोज एम. जैन	नागपूर	9823036087	mnj.jain3@gmail.com
१२७६	श्री. दयानंद वामन पवार	सातारा	9657819354	crgholap2009@gmail.com
१२७७	सौ. मिनाक्षी प्रफुल्ल महल्ले	धामणगाव रे.	8552791588	minakshipmahalle@gmail.com

* ३४ वे महाराष्ट्र पक्षीमित्र संमेलन स्थगिती बाबत सुचना *

माळरान : शिकारी पक्षी : संवर्धन

सोलापूर येथे १० व ११ एप्रिल रोजी आयोजित केलेले चौथीसावे महाराष्ट्र पक्षीमित्र संमेलन महाराष्ट्रात कोरोनाचा प्रादुर्भाव वेगाने वाढत असल्यामुळे पुढे ढकलण्यात आले आहे. कोरोनाचा प्रादुर्भाव कमी होऊन जनजीवन पूर्वपदावर आल्यानंतर हे संमेलन सोलापुरातच होईल. त्याबाबतची माहिती पुढील तारीख निश्चित झाल्यानंतर कळविण्यात येईल.

या पक्षी संमेलनाचा उद्देश महाराष्ट्रातील कानाकोपऱ्यातून अनेक पक्षीप्रेमी एकत्र येऊन याविषयी आयोजित केलेले कार्यशाळा, परिसंवाद, व्याख्यान, पक्षीनिरीक्षण भ्रमंती यामध्ये सक्रिय भाग घेणे असा असून सद्य परिस्थिती पाहता हे अशक्य झाले आहे. यामुळे हे पक्षीमित्र संमेलन अनिश्चित कालावधीसाठी पुढे ढकलण्यात आले आहे.

एप्रिलमध्ये आयोजित केलेल्या संमेलनाची संपूर्ण तयारी झाली असून सुद्धा सध्याच्या कोरोनाविषयी सरकारचे नियम पाहता महाराष्ट्रातून अनेक भागातील पक्षीप्रेमी या संमेलनास भाग घेण्यासाठी उत्सुक असून सुद्धा त्यांना सोलापुरात येणे अशक्य झाले आहे. या महामारीचा प्रादुर्भाव कमी होऊन जनजीवन पूर्णपणे पूर्वपदावर आल्यानंतर हे संमेलन यशस्वीरित्या सोलापुरात आयोजित केले जाईल. यासाठी ज्यांनी आपली नोंदणी केली आहे ती पुढील संमेलनासाठी कायम राहिल याची सर्वांनी नोंद घ्यावी.

टपाल तिकिटांच्या दुनियेत राजहंस Bar Headed Goose (Anser indicus)

हा पक्षी मराठीमध्ये राजहंस, पट्ट कादंब, पट्ट हंस तसेच कादंब हंस या नावाने ओळखला जातो. महाकवी कालिदासाच्या 'मेघदूत' या काव्यात पट्ट कादंबाचा उल्लेख आहे. हा स्थलांतर करणारा पक्षी आहे. रशिया, कझाकिस्तान व मंगोलिया येथे कडाक्याची थंडी पडल्यानंतर उंच हिमालयाची शिखरे पार करून भारतात येतो. जगामध्ये सर्वांत जास्त उंचीवरून उडणारा पक्षी अशी याची ओळख आहे. भारतात प्रवेश करताना ते तिबेट व लडाखमधील पठारावर थांबतात व तेथील निळ्याशा जलाशयाच्या सरोवराच्या काठावरील जमिनीवर असलेल्या घट्यात अंडी देतात. एकावेळी ३ ते ८ अंडी देतात. थंडी सुरू झाली की हे हंस भारतभर विखुरतात. थंडीचा कडाका कमी झाल्यावर हे हंस परतीच्या प्रवासासाठी हिमालयाकडे कूच करतात.

या पक्ष्याचा मुख्य रंग राखी, तपकिरी व पांढरा असतो. पांढरे शुभ्र डोके व त्यावर दोन काळे पट्टे ही ओळखण्याची मुख्य खूण आहे. तसेच मानेवर काळे व पांढरे पट्टे असतात. याची चोच पिवळ्या रंगाची व तिचे टोक काळे असते तसेच पायही पिवळे असतात. नर व मादी

दिसायला सारखेच असतात. हा पक्षी शाकाहारी आहे. शेतातील कोवळे अंकुर, कोवळे हरभरे व गहू, कंद, पाणवनस्पती हे त्यांचे मुख्य खाद्य आहे. गहू, हरभऱ्याची शेते व जलाशयावर विहार करतात. हे पक्षी टोळक्याने आढळतात. साधारणतः १५ ते २० च्या समूहात असतात. हवेत उडताना व्ही (त) आकाराच्या किंवा लांब आकाराच्या रचनेत या पक्ष्याचे थवे दिसतात.

कर्नाटकातील गदग या शहरापासून २७ किलोमीटर अंतरावर असलेल्या मागडिकेरे या जलाशयावर हिवाळ्यामध्ये हजारांच्या संख्येने पट्ट कादंब विहारासाठी येतात. म्हणूनच कर्नाटक टपाल विभाग व कर्नाटक वन विभागाने ६६व्या वन्यजीव सप्ताहांतर्गत ८ ऑक्टोबर २०२० रोजी पट्ट कादंब या पक्ष्यावर विशेष आवरण प्रसिद्ध केले आहे. आवरण चित्रावर पट्ट कादंब पक्ष्यांचा समूह तलावावर विहार करताना दिसत आहे तसेच पट्ट कादंबाची मुद्रा असलेला शिक्का तिकिटावर मारलेला आहे.

रवींद्र वामनाचार्य,
नाशिक

मोबाईल नं. : ९८९०३९०५२७

E-mail ID : r_wamanacharya@yahoo.co.in

महाराष्ट्र पक्षीमित्रचे

आजच सभासद व्हा

आजीवन सभासद शुल्क रु ५००/- + ५००/- (अंक निधी)

आपण सभासद असाल तर अजून एक तरी सभासद नोंदवा.

सभासद कसे व्हाल ?

- १) डी.डी./मनीऑर्डर, "महाराष्ट्र पक्षीमित्र" या नावे अमरावती.
येथे देय असलेला असावा.
- २) Core Bank System नेही पैसे पाठवू शकता.
बँकेचे नाव : बँक ऑफ महाराष्ट्र, गाडगे नगर, अमरावती.
खात्याने नाव : महाराष्ट्र पक्षीमित्र,
बँक खाते नं. : ६००३६८९२०१७
IFSC Code - MAHB0000639
खात्यात पैसे भरून त्वरीत मेलने कळविणे, तसेच सभासदाचा अर्ज भरून पोस्टाने पाठवणे अत्यावश्यक आहे. सोबत पे-इन स्लीपची झेरॉक्स जोडावी.
- ३) पत्रव्यवहाराचा पत्ता :- महाराष्ट्र पक्षीमित्र, द्वारा डॉ.गजानन वाघ अरण्यार्पण, ६३ समता कॉलनी, कठोरा रोड, अमरावती ४४४६०४

Email : pakshimitra@gmail.com

Website : www.pakshimitra.org

त्रैमासिक अंक निधी

महाराष्ट्र पक्षीमित्र संस्थेचे मुखपत्र त्रैमासिक अंक पक्षीमित्र हा आपण दर तीन महिन्यांनी प्रकाशित करत असतो. या अंकाला छपाई व पोस्टेज मिळून वार्षिक ५५,०००/- ते ६०,०००/- रुपये खर्च येतो. संस्थेचे नियमित उत्पन्न काहीच नाही त्यामुळे हा अंक परवडत नाही, पक्षीमित्र संस्थेच्या व पक्षी संवर्धन संरक्षण कार्यात या अंकाची अत्यंत आवश्यकता आहे. याचसाठी हा अंक असाच चालू ठेवा असे वार्षिक सर्वसाधारण सभेत ठरवण्यात आले आहे. याच्या खर्चासाठी त्रैमासिक अंक निधी उभा करण्याचे ठरविण्यात आले आहे. आपण सुध्दा या अंकासाठी देणगी देऊन हातभार लावावा ही नम्र विनंती.

संस्थेच्या प्रकल्पाला आपण सुध्दा देणगी देऊन हातभार लावावा ही विनंती.

महाराष्ट्र पक्षीमित्र

(संस्था रजि. नं. महा/२८५/९८/नागपूर)

सभासद अर्ज

प्रति,

मा.अध्यक्ष,

महाराष्ट्र पक्षीमित्र

महोदय,

मला महाराष्ट्र पक्षीमित्र, नागपूर नोंदणी क्रमांक महाराष्ट्र/२८५/९८/नागपूर या संस्थेचे नियम व उद्दिष्टे मान्य आहेत. मी शपथपूर्वक सांगतो की, मी सर्व नियमांचे कोटेकोरपणे पालन करीन. मी वरील संस्थेचा आजीवन सभासद होऊ इच्छितो. माझा व्यक्तिगत तपशील खालील प्रमाणे आहे.

संपूर्ण नाव : _____

संपूर्ण पत्ता : _____

फोन नं. _____ मो. _____

ई-मेल _____

जन्मतारीख : _____

शिक्षण : _____

नोकरी/व्यवसाय : _____

छंद : _____

माझी वर्गणी सोबत देत आहे (D.D./Money Order / Core Bank System)

कृपया माझी सभासद म्हणून स्वीकृती व्हावी ही नम्र विनंती.

श्री/श्रीमती

यांनी सुचविल्यावरून

सभासदत्व घेत आहे.

दिनांक

अध्यक्ष

आपला

अर्ज मंजूर/नामंजूर

महाराष्ट्र पक्षीमित्र

सही

महाराष्ट्र पक्षीमित्र ला देण्यात येणाऱ्या सर्व देणग्या 80 G अन्वये सवलत पात्र आहेत.

काळ्या भुवईचा बॅबलर

गेल्या वर्षी ऑक्टोबर महिन्यात बोर्नियोच्या द. कालिमंथामध्ये फिरत असताना निरीक्षकांना एक बॅबलर पक्षी दिसला. नव्याने शोध लावला असे त्यांना वाटले. त्याच्या प्रकाशचित्रांची तपासणी करत असता पूर्वी १८४३-१८४८ या काळात दिसलेला काळ्या भुवईचा बॅबलर आहे, हे निश्चित झाले. म्हणजे १७० वर्षांनी पुनर्दर्शन झाले म्हणायचे.

जगातील सर्वात वयोवृद्ध पक्षी माता

ऑक्टोबर २०१९ च्या अंकात विस्डम नावाच्या लेखात अलबर्टॉस मादीने पिलाला जन्म दिल्याची बातमी प्रसिद्ध झाली होती. यावर्षी १ फेब्रुवारी रोजी त्याच विस्डमने आणखी एका पिलाला जन्म दिला. साधारण ७० वर्षेवयाची ही पक्षीण जगभरातील सर्वात वयोवृद्ध माता आहे.

* जानेवारी २०२१ च्या पक्षिमित्रच्या अंकात 'पर्यावरणाचा खरा शिलेदार' हा लेख प्रसिद्ध झाला आहे. तो लेख श्री. सुहास जोशी यांचा 'लोकप्रभा'वरून उद्धृत केला होता. छपाईतील तांत्रिक दोषामुळे लेखाअखेरची ही टीप छापली गेली नाही, याबद्दल दिलगीर आहोत.

Book Post

प्रती,

प्रेषक :

महाराष्ट्र पक्षिमित्र

६३, अरण्यार्पण समता कॉलनी,

कठोरा रोड, अमरावती.

४४४६०४

E-mail : pakshimitra@gmail.com

website : www.pakshimitra.org

पक्षिमित्र

संपादक : दिगंबर गाडगीळ

मूल्य ₹ ५/-

मासिकात व्यक्त केलेल्या विचारांशी

संपादक सहमत असतीलच असे नाही.

अक्षरजुळणी : गौरी एंटरप्राइजेस, नाशिक